ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

ročník 14 1995 číslo 1–4

BULLETIN SLOVENSKEJ JAZYKOVEDNEJ
SPOLOČNOSTI PRI SAV

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
Panská 26
813 64 BRATISLAVA
tel. 07/5331761–3, fax 07/5331756

Obsah

Správy o činnosti SJS pri SAV. *M. Nábělková* 3
Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za rok 1995 3
Zoznam prednášok Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v roku 1995 4

7. celoslovenské stretnutie jazykovedcov. Bratislava 19. októbra 1995. **Teritoriálne a sociálne aspekty výskumu národného jazyka.** *M. Nábělková* 7
RIPKA, I.: Úvodné slovo 7
ONDREJOVIČ, S.: Metamorfózy sociolingvistiky na Slovensku 8
HORECKÝ, J.: Sociologické hľadiská v diele P. J. Šafárika 9
KRALČÁK, Ľ.: K niektorým aspektom národného jazyka na západnom Slovensku 10
ŠKVARENINOVÁ, O.: Špecifiká reči mužov a žien 12
PEKAROVIČOVÁ, J.: Sociolingvistické aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom 13
SCHULZOVÁ, O.: Slovakistika na pražskej Filozofickej fakulte Karlovej univerzity 14
RIPKA, I.: Ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov 15
LANSTYÁK, I.: K niektorým otázkam maďarsko-slovenského bilingvizmu 17
ONDREJOVIČ, S.: Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku 18
BENKO, V.: O niektorých kvalifikátoroch v Krátkom slovníku slovenského jazyka 19

Tézy prednášok 20
PETRUCHINOVÁ, J.: Modely slovesného deja v ruštine, češtine a slovenčine 20
HORECKÝ, J.: Systém pádov 21
SABOL, J.: Slabika v jazykoch sveta 23
SVOBODOVÁ, J.: Jazyková specifika školního dialogu 25
MAJTÁN, M.: Od prezývky k prímenu a priezvisku 26
VAŇKO, J.: Lingvistické a didaktické aspekty vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka 27
ČERMÁK, F.: Systém českých předložek 29
KATIČIĆ, R.: Verfassungsterminologie der Slavenherrschaften im Frühmittelalter 31

FURDÍK, J.: Metodologické problémy tvorby slovotvorného slovníka slovenčiny 32
ONDREJOVIČ, S.: Slovenská sociolingvistika 5 rokov po 34
ŽIGO, P.: Šafárikov Slovanský národopis ako prameň jazykovedného poznania 34
ONDREJOVIČ, S.: Perspektívy slovenskej sociolingvistiky 35
SABOL, J.: Fonetický a fonologický aspekt hodnotenia zvukových javov 36
ĎUROVIČ, Ľ.: Rola Cyrila a Metoda v osudoch strednej Európy 38
DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Slováci v Poľsku 40
ROHÁRIK, P.: Remeselnícka terminológia slovenskej enklávy v Nadlaku (Rumunsko) 42
PATRÁŠ, V.: Sociolingvistické kontexty školských prezývok 42
SABOL, J. — ZIMMERMANN, J.: Prízvuk a kvantita v slovenčine. 43
BAJZÍKOVÁ, E.: K textovej syntaxi 45

V. kolokvium mladých jazykovedcov
Modra—Piesok 29. november—1. december 1995. *M. Nábělková* 47
Prednesené príspevky 48

Oznamy 50
Informácia o podujatiach SJS pri SAV v r. 1996 50

Zoznam členov Slovenskej Jazykovednej spoločnosti pri SAV 51

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za rok 1995

Prácu SJS pri SAV v roku 1995 organizoval v druhom roku svojho funkčného obdobia výbor v zložení: *Dr. I. Ripka*, predseda, *doc. J. Dolník*, *doc. P. Žigo, prom. fil. A. Ferenčíková*, podpredsedovia, *Dr. M. Nábělková*, tajomníčka, *Mgr. Ľ. Balážová*, hospodárka, *prof. J. Sabol*, predseda pobočky v Prešove, *Dr. J. Klincková*, predsedníčka pobočky v Banskej Bystrici, *doc. E. Krošláková*, predsedníčka pobočky v Nitre, *doc. P. Ďurčo, Dr. S. Ondrejovič, Dr. A. Oravcová, Dr. J. Skladaná*, členovia. Revízorkami spoločnosti boli *Dr. S. Mislovičová* a *Dr. J. Benkovičová*.

Výbor spoločnosti sa zišiel na 4 zasadnutiach, na ktorých sa priebežne pripravovala a hodnotila práca spoločnosti v roku 1995. Na svojom decembrovom zasadnutí výbor schválil rozpočet a rámcový plán činnosti SJS pri SAV na rok 1996: 1) pravidelné prednášky v Bratislave a v pobočkách, 2) valné zhromaždenie SJS pri SAV s odborným programom, 3) VI. kolokvium mladých jazykovedcov.

Organizačná a vedeckovýskumná činnosť v r. 1995. V tomto roku podobne ako v predchádzajúcich obdobiach sa Slovenská jazykovedná spoločnosť koncentrovala na prednáškovú činnosť — v Bratislave a v pobočkách odznelo 42 vedeckých prednášok (25 v Bratislave, vrátane15 prednášok na 7. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov, 6 v Nitre, 4 v Banskej Bystrici a 7 v Prešove), na ktorých sa zúčastňovali vedeckí a pedagogickí pracovníci a študenti jazykovedného zamerania, ako aj záujemcovia z iných odborov. Už tradične sa viaceré z prednášok konali pri príležitosti životných jubileí domácich (aj zahraničných) jazykovedcov; 11 z uvedených prednášok predniesli zahraniční hostia.

V roku 1995 SJS pri SAV pokračovala v organizovaní svojich pravidelných „stretnutí" a pripravila dve väčšie vedecké podujatia. *7. celoslovenské stretnutie jazykovedcov* na tému *Sociálne a teritoriálne aspekty výskumu národného jazyka* (Bratislava 19. októbra 1995), ktoré bolo pôvodne plánované na dva dni s viacerými tematickými okruhmi aktuálnych sociolingvistických tém, sa napokon uskutočnilo ako jednodňový seminár. Pôvodná tematická šírka sa odrazila v rozmanitosti prednesených príspevkov, ktorých odznelo 15 (z nich 4 zo zahraničia). Príspevky aj následná diskusia sa zameriavali na rozličné otázky výskumu slovenčiny z teritoriálneho a sociálneho aspektu (od všeobecnej problematiky metamorfóz sociolingvistického výskumu na Slovensku a ďalšieho vývinu teritoriálne orientovaných výskumov po konkrétnejšie otázky slovenčiny v jednotlivých regiónoch Slovenska, slovenčiny v Maďarsku a v Juhoslávii, maďarsko-slovenského bilingvizmu u Maďarov na Slovensku, vyučovania slovenčiny na zahraničných

pedagogických pracoviskách). Príspevky z podujatia vyjdú v samostatnom zborníku. Úspešným podujatím bol v poradí už *V. ročník kolokvia mladých jazykovedcov*, ktorý v dňoch 29. novembra—1. decembra zorganizovala SJS spolu s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV v Modre—Piesku. K tomuto podujatiu SJS pri SAV pripravila zborník príspevkov *VARIA IV* zo štvrtého ročníka podujatia, ktorý sa podarilo vydať vďaka vydavateľskej a finančnej spoluúčasti Pedagogickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Na V. kolokviu mladých jazykovedcov odznelo 24 príspevkov, ktoré prednies li mladí jazykovedci a literáti z JÚĽŠ SAV, Kabinetu orientalistiky SAV, Slavistického kabinetu SAV, FF UK v Bratislave, UPJŠ v Prešove, PdF a FHPV UMB v Banskej Bystrici, VŠPg v Nitre, FF Karlovej univerzity v Prahe, zahraničných katedier slavistiky (Łódź, Ľubľana, Sofia); interdisciplinárnosť podujatia tak ako aj po iné roky posilňovala prítomnosť mladých kolegov z nelingvistických pracovísk — Kabinetu výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Ústavu svetovej literatúry SAV, katedry umelej inteligencie a kybernetiky Fakulty elektroniky a informatiky TU v Košiciach. Podujatie prebiehalo v príjemnej tvorivej a diskusnej atmosfére. SJS plánuje vydať príspevky z kolokvia v zborníku *VARIA V*.

Podobne ako v troch posledných rokoch SJS pri SAV pripravila do tlače jedno súhrnné číslo *Zápisníka slovenského jazykovedca* so správami o činnosti, tézami vedeckých prednášok a informáciami o pripravovaných odborných podujatiach slovenskej jazykovedy.

V roku 1995 si SJS finančné hospodárenie a účtovníctvo spravovala sama. SJS pri SAV mala dobrú spoluprácu s vysokoškolskými lingvistickými pracoviskami a Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV, ktorý umožňoval aj prípravu tlačových podkladov publikácií spoločnosti.

M. Nábělková

Zoznam prednášok SJS pri SAV v roku 1995

Bratislava

17. 1. — doc. Jelena Petruchinová, CSc. (Moskva): Modely slovesného deja v ruštine, češtine a slovenčine
24. 1. — prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Systém pádov
7. 3. — prof. PhDr. František Čermák, DrSc. (Praha): Systém českých předložek
21. 3. — prof. Dr. Radoslav Katičić (Viedeň): Verfassungsterminologie der Slavenherrschaften im Frühmittelalter

25. 4. — doc. PhDr. Juraj Furdík, DrSc.: Metodologické problémy tvorby slovotvorného slovníka slovenského jazyka
16. 5. — doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.: Šafárikov Slovanský národopis ako prameň jazykovedného poznania
13. 6. — prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.: Fonetický a fonologický aspekt hodnotenia zvukových javov
19.10. — PhDr. S. Ondrejovič, CSc.: Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku
19.10. — PhDr. V. Krupa, DrSc.: Otázky jazykovej situácie v niektorých krajinách Ázie
19.10. — prof. PhDr. J. Horecký: Sociologické hľadiská v diele P. J. Šafárika
19.10. — PaedDr. Ľ. Kralčák: K niektorým aspektom národného jazyka na západnom Slovensku
19.10. — PhDr. O. Škvareninová, CSc.: Špecifiká reči mužov a žien
19.10. — PhDr. J. Pekarovičová: Sociolingvistické aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom
19.10. — doc. PhDr. O. Schulzová, CSc.: Slovakistika na pražskej Filozofickej fakulte Karlovej univerzity
19.10. — PhDr. I. Ripka, CSc.: Ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov
19.10. — prof. PhDr. A. Divičanová: Niekoľko pripomienok k súčasnému stavu a komunikačnej problematike slovenského jazyka v Maďarsku
19.10. — PhDr. Mária Žiláková: Slovakizmy v maďarských prejavoch Slovákov v Maďarsku
19.10. — PhDr. I. Lanstyák, CSc.: K niektorým otázkam maďarsko-slovenského bilingvizmu
19.10. — PhDr. G. Szabómihályová: Niektoré zvláštnosti používania maďarských a slovenských alternujúcich gramatických konštrukcií u bilingválnych Maďarov na Slovensku
19.10. — PhDr. S. Ondrejovič, CSc.: Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku
19.10. — prof. Dr. M. Dudok: Stav slovenčiny v Juhoslávii
19.10. — Ing. V. Benko: O niektorých kvalifikátoroch v Krátkom slovníku slovenského jazyka
7.11. — PhDr. Viktor Krupa, DrSc.: Kocepcia priestoru z hľadiska naivnej filozofie jazyka
13.11. — prof. Dr. M. Lončarić (Záhreb): Rozvoj chorvátskeho jazyka po druhej svetovej vojne
12.12. — prof. PhDr. František Miko, DrSc.: Ontické aspekty jazyka

Nitra

31. 1. — prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Systém pádov
15. 3. — PhDr. Milan Majtán, DrSc.: Od prezývky k prímenu a priezvisku
23. 3. — doc. PhDr. Juraj Vaňko, CSc.: Lingvistické a didaktické aspekty vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka
26. 5. — PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.: Perspektívy slovenskej sociolingvistiky
18.10. — doc. PhDr. Ema Krošláková, CSc.: Život Metoda vo svetle antroponymie
11.12. — doc. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc.: K textovej syntaxi

Banská Bystrica

7. 6. — PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.: Slovenská lingvistika 5 rokov po
17.10. — prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: O systéme pádov
15.11. — doc. Pavol Rohárik, CSc.: Remeselnícka terminológia štúrovského obdobia
27.11. — PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.: Sociolingvistické kontexty školských prezývok

Prešov

11. 1. — prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.: Systém pádov
21. 2. — prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.: Slabika v jazykoch sveta
2. 3. — prof. Maria Honowska (Krakov): Aktuálne otázky z porovnávacej gramatiky slovanských jazykov
2. 3. — doc. PhDr. Jana Svobodová, CSc. (Ostrava): Jazyková specifika školního dialogu
15. 6. — prof. Dr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund): Rola Cyrila a Metoda v osudoch strednej Európy
26. 6. — doc. PhDr. Júlia Dudášová-Krišššáková, CSc.: Slováci v Poľsku
18. 12. — prof. Dr. Ján Sabol, DrSc. — doc. Ing. Július Zimmermann, CSc.: Prízvuk a kvantita v slovenčine

7. celoslovenské stretnutie jazykovedcov
Bratislava 19. októbra 1995
Teritoriálne a sociálne aspekty výskumu národného jazyka

7. celoslovenské stretnutie jazykovedcov na tému *Sociálne a teritoriálne aspekty výskumu národného jazyka* (Bratislava 19. októbra 1995) koncipoval výbor SJS pôvodne ako dvojdňový seminár s viacerými tematickými okruhmi aktuálnych sociolingvistických tém - sociálne a teritoriálne variety slovenského jazyka, jazyková situácia vo vybraných regiónoch Slovenska, kontaktová problematika slovenského jazyka, slovenčina a jej situácia mimo územia Slovenska, ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov. Z viacerých dôvodov sa stretnutie napokon uskutočnilo ako jednodňový seminár, na ktorom sa pôvodná tematická šírka odrazila v rozmanitosti prednesených príspevkov, ktorých odznelo 15 (z nich 4 zo zahraničia - o problematike slovenčiny v Čechách, Juhoslávii a Maďarsku). Príspevky aj následná diskusia sa zameriavali na rozličné otázky výskumu slovenčiny z teritoriálneho a sociálneho aspektu (od všeobecnej problematiky metamorfóz sociolingvistického výskumu na Slovensku a ďalšieho vývinu teritoriálne orientovaných výskumov po konkrétnejšie otázky ako slovenčina v jednotlivých regiónoch Slovenska, slovenčina v Maďarsku a v Juhoslávii, maďarsko-slovenský bilingvizmus u Maďarov na Slovensku, vyučovanie slovenčiny na zahraničných pedagogických pracoviskách). Príspevky z podujatia vyjdú v samostatnom zborníku *Sociolingvistica Slovaca 2 (Sociolingvistika a areálová lingvistika)*.

M. Nábělková

Úvodné slovo

Vážení hostia, dámy a páni, kolegyne a kolegovia,

dovoľte mi, aby som vás v mene výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV privítal na v poradí už 7. celoslovenskom stretnutí jazykovedcov, na ktorom chceme predstaviť najmä výsledky sociolingvisticky orientovaných výskumov národného jazyka. Ako pozitívum možno vari hodnotiť fakt, že sa podarilo udržať kontinuitu i frekvenciu týchto našich tradičných stretnutí — nazdávam sa totiž, že pri 7. stretnutí už možno hovoriť o tradícii — a pripraviť ho aspoň v tejto časovo i priestorovo modifikovanej podobe. Ďakujem všetkým, ktorí prijali naše pozvanie — v tejto súvislosti rád konštatujem, že ho prijali i zahraniční bádatelia, a tým sa naše stretnutie opäť stáva medzinárodným seminárom — a prišli diskutovať o aktuálnej

tematike sociálnych i teritoriálnych variet slovenského jazyka, prezentovať svoje zistenia o jazykovej situácii v istých regiónoch na území Slovenska i mimo neho, o problematike jazykových kontaktov a interferencií, o individuálnych i skupinových špecifikách prejavov rozličných sociálnych skupín. Tézy referátov chceme publikovať v *Zápisníku slovenského jazykovedca* a celé príspevky potom v samostatnom zborníku, ktorý by mal doplniť rad doteraz publikovaných (a sociolingvistike venovaných) zborníkov či kolektívnych monografií. Som rád, že aj na tomto fóre môžeme predstaviť zborník *Sociolingvistica Slovaca 1* a prijať ho ako zreteľný dôkaz úspešného riešenia projektu *Sociolingvistický výskum slovenčiny*.

Je prirodzené, že pri príprave dnešného stretnutia sa výbor SJS usiloval využiť pozitívne námety z organizovania tých šiestich predchádzajúcich. Iba stručne pripomeniem, že 1. stretnutie slovenských jazykovedcov sa konalo v júni r. 1988. V priebehu ôsmich rokov sa teda uskutočnilo — skoro v pravidelnom ročnom cykle (výnimku tvorí iba r. 1993, keď sme všetky sily venovali XI. medzinárodnému zjazdu slavistov) — sedem seminárov. Tento z viacerých hľadísk náročný rytmus zvládli členovia a sympatizanti SJS pri SAV zaiste aj preto, že pri výbere tematiky stretnutí sme sa usilovali rešpektovať a preferovať vedecky i spoločensky aktuálne výskumné oblasti. Verím, že sa táto téza potvrdí aj dnes. Dovoľte mi vysloviť presvedčenie, že naše spoločné rokovanie bude sprevádzať tvorivá diskusná atmosféra. Tá by mala *byť predpokladom a zárukou* jeho výsledkov. V tejto nádeji 7. stretnutie slovenských jazykovedcov otváram.

PhDr. Ivor Ripka, CSc.
predseda SJS pri SAV

Metamorfózy sociolingvistického výskumu na Slovensku

Pri pohľade na nedlhé dejiny sociolingvistického výskumu na Slovensku vzniká zavše dojem, akoby sa táto disciplína zaraďovala medzi ezoterické vedy. Nielenže sa v jazykovednom spoločenstve neprijíma bez výhrad, nielenže sa občas spochybňuje jej prínos, že vznikajú o nej legendy, ale niekedy sa hodnotí ako disciplína takpovediac obskúrna, ak už nie priamo záškodná. Veľmi reliéfne sa to ukazuje v zb. *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, ale aj ďalšie konferenčné zborníky až po najnovší *Spisovný jazyk a jazyková kultúra* z r. 1995. Už dávnejšie sa konštatoval istý deficit v sociolingvistickom výskume na Slovensku. V čase, keď v okolitých štátoch prebieha konečná fáza inštitucionalizácie (v zmysle H. Löfflera) tejto disciplíny

a v iných má už svoj zenit za sebou, u nás sa diskutuje o potrebe a zmysluplnosti takto zameraného výskumu. V rámci jazykovednej komunity jestvujú viaceré skupiny, líšiace sa v posudzovaní sociolingvistiky, ktoré však svoje postoje nevyjadrujú vždy explicitne. Napriek tomu postoje každého smeru sú dobre čitateľné. Celkom explicitne hlas každého z nich zaznie pri „strete" rozličných prístupov na vedeckých konferenciách o norme, spisovnom jazyku a jazykovej kultúre a v následne vydaných zborníkoch.

K istej inštitucionalizácii a presadzovaniu sa sociolingvistiky dochádza aj na Slovensku: viaceré tímy v Prešove, Banskej Bystrici a Bratislave pracujú v sociolingvistických projektoch, usporadúvajú sa medzinárodné sociolingvisticko-komunikačné podujatia, sociolingvistika sa sčasti — aj keď zatiaľ len prostredníctvom seminárov a nepovinných prednášok — etablovala aj na vysokých školách, viacerí jednotlivci sa zapájajú v danej oblasti do medzinárodného výskumu atď...

Deficit sociolingvistického výskumu je citeľný najmä v oblasti kodifikácie a normovania jazyka.

Sociolingvistika má blízke osudy so sociológiou. Obidve disciplíny — sociológia i sociolingvistika — boli od začiatku povolané odhaľovať mýty a korigovať predstavy o spoločnosti a/alebo jazyku, ktoré už stratili svoje opodstatnenie. Na rozvoj sociolingvistiky na Slovensku budú mať dosah aj organizačné zmeny, prebiehajúce v slovenskej jazykovede ako celku.

PhDr. Slavo Ondrejovič,CSc.

Sociologické hľadiská v diele P. J. Šafárika

Pri zaraďovaní slovenčiny medzi slovanské jazyky musel si P. J. Šafárik vypracovať spoľahlivé kritériá, či možno slovenčinu pokladať za osobitný jazyk, lebo chýbalo základné kritérium — jej fungovanie v úlohe spisovného jazyka.

Pri vymedzovaní slovenčiny ako osobitného jazyka boli k dispozícii dve metódy. Jednak nájsť hranicu, pokiaľ až možno postupovať pri skúmaní diferenciácie prasloviančiny na základe fonologických a morfologických kritérií (diferenciácia sa mohla skončiť pri československom, pri slovenčine, resp. až pri východoslovenčine alebo gemerčine), jednak konštruovať diasystémy začnúc diasystémom istej obce, istého nárečia, skupiny nárečí atď. Ani jeden z týchto postupov nedával nádej na spoľahlivý záver.

Preto sa P. J. Šafárik oprel o mimojazykové kritériá, resp. sociologické kritériá. Pri opise každého slovanského jazyka, a teda aj slovenčiny, sa opieral nielen o jazykové znaky (poväčšine fonologické a morfologické), ale aj o pole (územie) obývané nositeľmi daného jazyka, o ich jazykové vedomie

(o vedomie príslušnosti k danému národu) a napokon aj o literálnu tvorbu nositeľov tohto jazyka. Územie vymedzoval veľmi podrobne, vytyčoval hranicu pomocou horstiev, riek a dôležitých miest a obcí; využíval pritom aj údaje zo sčítania ľudu. Z jazykového vedomia čerpal údaje o tom, ako sa sami nositelia označujú („slovenčina alebo slovenský jazyk, ako ho sami Slováci označujú").

Preto možno P. J. Šafárika označiť za predchodcu sociologického skúmania jazyka a jeho jestvovania v spoločnosti.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

K niektorým aspektom národného jazyka na západnom Slovensku

V situácii národného jazyka na západnom Slovensku možno nájsť znaky bežne sa vyskytujúce aj v iných oblastiach Slovenska, no popri nich sa v ostatnom čase formujú i také, ktoré sú príznačné pre (alebo najmä pre) západné Slovensko.

1. To, čím sa jazyková situácia západného Slovenska identifikuje so situáciou na ostatnom slovenskom území, je predovšetkým: (a) zhodná stratifikácia národného jazyka (spisovná varieta a jej formy popri nespisovných útvaroch), (b) dominantné postavenie spisovného jazyka v rámci tejto stratifikácie, (c) existencia nárečových oblastí s výraznejším jazykovoštruktúrnym odlíšením od spisovnej normy, (d) existencia jazykových spoločenstiev predstavujúcich vnútornú a vonkajšiu periférium (napr. rómske a maďarské spoločenstvo).

Za zásadný dynamizujúci aspekt národného jazyka možno i na západnom Slovensku považovať vzťah spisovného jazyka a príslušného miestneho dialektu. Rovnako má v tomto zmysle významnú funkciu existencia bežne hovorenej slovenčiny v mestách ako najdynamickejšej hovorenej podoby národného jazyka. Tu však treba poznamenať, že v obciach, resp. v sídlach s menším počtom obyvateľov plní v bežnej komunikácii i dnes základnú funkciu miestne nárečie. Vo väčších sídelných celkoch meského typu je situácia iná. V súčasnej dobe, ako potvrdzujú nedávne výskumy, možno zaznamenať v mestách viacerých oblastí Slovenska výraznejšie narúšanie miestneho dialektu, resp. konštituovanie tzv. polodialektu. Ide o narúšanie štruktúry tradičného hovorového útvaru a zároveň jeho dominantného postavenia ako najpoužívanejšej variety národného jazyka v bežnej komunikácii. Túto skutočnosť potvrdzujú aj nami organizované výskumy v troch vybraných západoslovenských mestách, ktoré predstavujú tri väčšie regióny západného Slovenska: Stará Turá, Malacky, Nitra.

Pre neoficiálnu a polooficiálnu komunikáciu hovorenej podoby slovenčiny vo vybraných západoslovenských mestách je charakteristická pomerne veľká rozkolísanosť viacerých jazykových javov, najmä v tých prípadoch, v ktorých ide o menej stabilné nárečové prvky. Potvrdzujú sa zistenia viacerých bádateľov, že tradičné dialekty sa menia smerom k spisovnému jazyku stratou najodlišnejších čŕt od spisovnej normy.

2. K špecifickým faktorom fungovania slovenčiny na západnom Slovensku vo vzťahu k ostatným regiónom patrí: (a) produkcia hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v celoštátnych elektronických médiách v podstatnej miere nositeľmi západoslovenských nárečí, resp. bratislavského mestského úzu, (b) najvyšší podiel na príprave absolventov vysokých škôl (z nich značná časť pre ostatné regióny Slovenska), (c) podstatný podiel (najma pokiaľ ide o Bratislavu) na formovaní slangových jazykových prostriedkov s celonárodným uplatnením.

Z existencie uvedených faktorov vcelku prirodzene vyplýva otázka, či západná slovenčina nenadobudla alebo v ostatnom čase nenadobúda vo vzťahu k spisovnému, resp. aj národnému jazyku osobitné postavenie. Takéto poznanie sa však núka už dávnejšie, a to vzhľadom na západoslovenskú geografickú polohu slovenského kultúrneho, administratívneho a politického centra. Pre toto naše nezvyčajne excentricky položené centrum platí, že je centrom historicky novým a z hľadiska jazykovoštruktúrnej bázy spisovnej slovenčiny nepôvodným.

Hovorená podoba spisovnej slovenčiny v oficiálnych prejavoch (resp. v prejavoch zacielených spisovne) má v troch skúmaných lokalitách charakter spisovného jazyka a možno ju v prevažnej miere identifikovať ako štandardnú varietu národného jazyka. Túto hovorenú podobu slovenčiny sme porovnávali s rovnakou hovorenou varietou v elektronických médiách, a to v nepripravených a sčasti aj v pripravených ústnych jazykových prejavoch. Ukazuje sa, že viaceré znaky hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (štandardnej variety) v celoštátnych médiách odlišné od spisovnej normy sú zároveň príznačné pre slovenčinu na západnom Slovensku.

Zo západoslovenských prvkov v štandardnej podobe spisovnej slovenčiny na západnom Slovensku (s presahom do prehovorov v elektronických médiách) sa prejavujú ako celoslovensky viac alebo menej expanzívne tieto javy:

- oslabovanie u-ového segmentu vo výslovnosti diftongu *ô*, resp. nahrádzanie diftongu dlhým vokálom *ó (móžem)*;
- rozširovanie stredného *l* na úkor mäkkého *ľ*;
- privlastňovacie adjektíva majú v strednom rode koncovku *-e: otcove/matkine auto;*
- krátkosť slovesnej témy *-e- (vedeť, pozreť, neseš, bereš).*

Na otázku, či má slovenčina na západnom Slovensku osobitné celoslovenské postavenie, núka sa skôr kladná ako záporná odpoveď. K takémuto úsudku nás vedú viaceré sociolingvistické poznatky, jednoznačnú odpoveď by dal široký, celoslovenský výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny.

PaedDr. Ľubomír Kralčák

Špecifiká reči mužov a žien

Komunikácia je dialóg dvoch alebo viacerých ľudí, v ktorom sa repliky striedajú a potenciálne odlišujú. Zo štylizácie jednotlivých replík sa dá vyčítať nielen obsah dialógu, ale aj sociálna stránka komunikantov. Z ich reči sa dajú dosť výrazne identifikovať aj niektoré biologické a fyziologické črty i črty, ktoré preukazne signalizujú reč muža, resp. ženy. Muži a ženy rozdielne chápu komunikáciu, rozdielne štylizujú, rozdielne prijímajú partnerove repliky. Pohlavie je totiž jedným z tých silných aspektov, ktoré ovplyvňujú výber verbálnych a neverbálnych prostriedkov v procese dorozumievania. Rozdiely vo výbere výrazových prostriedkov sa objavujú už v detskom veku.

Špecifickosť reči mužov a žien sa objavuje - raz menej, raz viacej - vo všetkých zložkách prejavu. Pohlavie má totiž vplyv nielen na hlas, ale aj na celý komplex reči. Muž má hlas nižšie posadený ako žena. Je to preto, lebo mužské hlasivky kmitajú pomalšie ako ženské. Ženským vyšším hlasom sa dajú pri nezmenej sile hlasu dosahovať vyššie rýchlosti ako mužským nižším hlasom. Ženy kladú na kvalitu artikulácie väčší dôraz ako muži.

Rozdiely sú aj v slovnej zásobe. Muži majú bohatšiu aktívnu slovnú zásobu ako ženy, kým v pasívnej nie sú markantnejšie rozdiely. Zatiaľ čo v reči mužov sa vyskytuje najviac substantív, v reči žien majú prevahu verbá. Ženy používajú modálne a opisné slová častejšie ako muži. Muži sú razantnejší vo vyjadrovaní antonymie ako ženy.

Reč mužov a žien sa odlišuje aj v kompozícii prejavu, a to tak, že muži uplatňujú hutnejšie a kratšie repliky, repliky žien bývajú rozvetvenejšie a opisnejšie. Ženy v dialógu jednak častejšie prerušujú partnera, jednak mu adresujú viac otázok. Počas komunikácie muži sledujú logickosť svojho vyjadrovania a vertikálnu štyllizáciu textu, ženy sledujú horizontálnu plynulosť textu.

Nie menej výrazné sú aj rozdiely vo výbere neverbálnych prostriedkov. Muži v porovnaní zo ženami uplatňujú v komunikácii menej mimiky a menej sa kontaktujú s partnerom pomocou pohľadu. V komunikácii udržujú väčšiu vzdialenosť od partnera. Na tvári žien sa odráža viac emócii. Ženy dlhšie a častejšie pozerajú na partnera, ochotnejšie pritakávajú, živšie a expresívnejšie gestikulujú, uplatňujú viac sebahaptiky.

Otázky diferencií medzi rečou mužov a žien sú hlbšie rozpracované v zahraničnej literatúre. Pozoruhodné sú napríklad práce:

Allen, D. E. - Guy, R. F.: Conversation Analysis. The Sociology of Talk. Mouton, The Hague 1974. 284 s.

La France, M. - Mayo, C.: A Rewiew of Nonverbal Behaviors of Women and Men. In: Western Journal of Speech Communikacion, 43, 1979, s. 96 - 107.

Kramarae, Ch.: Women and Men Speaking. Rowley, Newbury House publishers, 1981. 178 s.

Tannen, D.: You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation. New York, Random House 1991. 332 s.

Weitz, S.: Sex differences in nonverbal communication. In: Sex Roles, 2, 1976, s. 175 - 184.

Language and sex: Difference and dominance. Red. B. Thorne a N. Henley. rowley, Newbury House 1975.

PhDr. Oľga Škvareninová, CSc.

Sociolingvistické aspekty prezentácie slovenčiny cudzincom

1. Súčasné geopolitické pomery v Európe, vznik nových štátnych útvarov vrátane Slovenskej republiky vyvolali isté prehodnotenie postoja k jazykom malých národov i zmenu zásad projektovania jazykovej politiky v stredoeurópskom priestore. Vzhľadom na aktuálne potreby medzinárodnej komunikácie vo všetkých sférach jej vývoj smeruje k vytváraniu podmienok na bilingválne resp. multilingválne štúdium. Presadzuje sa tiež koncepcia *receptívnej viacjazyčnosti*, zameranej najmä na poznávanie jazykov susedných štátov, ale aj na štúdium ďalšieho príbuzného cudzieho jazyka. V súvislosti so zmenou postavenia Slovenska vo svete mení sa aj pozícia slovenčiny medzi ostatnými slovanskými jazykmi a postupne i jej miesto v študijnom programe zahraničných vzdelávacích inštitúcií. Svedčí o tom rastúci počet záujemcov o rôzne formy štúdia jazyka, literatúry a slovenských reálií, ktorí prichádzajú na Slovensko alebo využívajú možnosti domácich univerzít. Prezentácia slovenčiny zahraničným frekventantom na príslušných typoch akademických pracovísk má svoje špecifiká a je vo veľkej miere ovplyvnená rozdielnymi okolnosťami, študijno-organizačnými podmienkami a charakterom jazykovej prípravy. To sa pochopiteľne súčasne prejavuje aj v požiadavke diferencovaného prístupu k výučbe i k stanoveniu adekvátneho didaktického cieľa. Vzhľadom na to, že chýba komplexnejší prehľad o jednotlivých formách prezentácie slovenčiny ako cudzieho jazyka na Slovensku

spolu s analýzou situácie v oblasti zahraničnej slovakistiky, spracúva *Metodické centrum Studia Academica Slovaca pri Filozofickej fakulte UK* príslušnú databázu. Čiastkové výsledky výskumu boli publikované v zborníkoch Studia Academica Slovaca (J. Pekarovičová, 1994, 1995), v odborných časopisoch a na vedeckých fórach.

2. V našom príspevku predkladáme charakteristiku tých vysokoškolských slovakistických centier, ktoré sa venujú jazykovej príprave cudzincov so zreteľom na niektoré sociolingvistické aspekty. K dôležitým činiteľom vzájomnej diferenciácie foriem sprostredkúvania slovenčiny cudzincom patria podľa našej skúsenosti a výsledkov aplikovaného výskumu faktory, ktoré sa vzťahujú jednak na objektívne okolnosti, jednak závisia od individuálnych predpokladov priamych účastníkov pedagogickej komunikácie, teda od študentov aj vyučujúceho. Sú to najmä *miesto jazykovej prípravy, možnosti, podmienky a charakter štúdia, dĺžka a intenzita výučby, typologická charakteristika slovenčiny a primárneho jazyka frekventantov, znalosť iného slovanského jazyka (vrátane češtiny), príbuznosť/rozdielnosť kultúr, vzdelanie, vek, profesijná orientácia frekventantov a ich motivácia štúdia, zloženie skupiny, osobnosť vyučujúceho a i.* Uvedené činitele sa navzájom dopĺňajú a vo väčšej alebo menšej miere ovplyvňujú didaktický cieľ a úspešnosť komunikácie cudzincov.

PhDr. Jana Pekarovičová

Slovakistika na pražskej Filozofickej fakulte Karlovej univerzity

V príspevku sa hovorí o tom, odkedy sa na Filozofickej fakulte Karlovej Univerzity venovala pozornosť slovakistike v prednáškach, seminároch a vo vedeckej práci učiteľov.

Začiatky tejto disciplíny nachádzame až na rozhraní 19. a 20. storočia. Do tých čias sa pozornosť slovakistike nevenovala. Slovenčina nebola hodnotená ako samostatný jazyk, rovnocenný s inými slovanskými jazykmi. Mnohí politici i jazykovedci slovenčinu pokladali za „súčasť" jazyka „československého".

Na pražskej filozofickej fakulte v uvedenom období učil významný slovenský jazykovedec *Martin Hattala*, ktorý vo svojich univerzitných prednáškach venoval pozornosť *Skloňování a časování hlavních nářečí slovanských, Hláskám hlavních nářečí slovanských* a *Časování a konjugaci hlavních nářečí slovanských*. O slovenskom jazyku a o jeho plánoch sa vo svojich prednáškových cykloch nezmieňoval, keďže slovenčina nepatrila medzi „hlavná nářečí slovanská".

Od školského roku 1893—1894 (po Hatalovom odchode do dôchodku) sa niekoľkí profesori českého jazyka začínajú venovať aj slovenčine. Jednotlivé roviny slovenčiny porovnávajú s češtinou a s ostatnými slovanskými jazykmi. Prvými učiteľmi, vlastne prvými slovakistami, boli *František Pastrnek* a *Jiří Polívka*. Po nich sa tejto disciplíne na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity venujú aj ďalší bohemisti a slavisti. Je to napríklad *Miloš Weingart*, neskoršie *Václav Vážný*, *Alois Jedlička*, *Jaromír Bělič* a ďalší. Aj niektorí literárni vedci popri skúmaní a hodnotení slovenskej literatúry si všímali tiež slovenský jazyk. Boli to napr. *Jan Jakubec*, *Jaroslav Vlček* a ďalší.

Po prvej svetovej vojne, t. j. v školskom roku 1918—1919 v rámci *Semináre pre slovanskú filológiu* vznikli na Filozofickej fakulte UK v Prahe dve slovakistické oddelenia: *Oddělení slovenské literárně-historické* a *Oddělení pro slovenskou literaturu*. V ich rámci sa pozornosť venovala aj slovenskému jazyku.

Ani v ďalších školských rokoch slovakistika nie je samostatnou študijnou a vedeckou disciplínou. Je jedným z predmetov odboru bohemistika, t. j. štúdia českého jazyka a českej literatúry. Kvôli tomu, aby sa bohemisti aspoň rámcovo zoznámili so slovenčinou, jednou z dvoch súčastí „československého" jazyka, vzniká inštitúcia lektorátov. Lektormi slovenského jazyka boli spočiatku Česi (*Jan Menšík*), neskoršie učitelia slovenského pôvodu (*Viera Štetková, Želmíra Gašparíková, Viera Budovičová* a ďalší). Občas ako hostia prichodili bohemistom o slovenčine prednášať slovenskí profesori (*Eugen Pauliny*). Základnou študijnou príručkou slovenského jazyka pre študentov bohemistiky bola a dosiaľ je učebnica *Slovenština*. Jej autormi sú českí aj slovenskí jazykovedci.

Slovakistika na pražskej filozofickej fakulte sa stala samostatnou študijnou disciplínou až od školského roku 1994—1995. V súčasnosti sa tento odbor môže študovať ako súčasť dvojodborového štúdia s históriou a s niektorými slovanskými i neslovanskými jazykmi.

Doc. PhDr. Oľga Schulzová, CSc.

Ďalšie smerovanie teritoriálne zameraných výskumov

1. Jazyk utvárajú a používajú ľudia v spoločnosti, v čase a vždy aj v istom priestore (na istom území, teritóriu) podľa svojich komunikačných potrieb a podľa možností, ktoré poskytuje daná historická situácia a formuje životný záujem nositeľov tohto jazyka. Jazyková skutočnosť je zákonitým výsledkom spolupôsobenia všetkých vývinových a dynamizujúcich zložiek

ľudskej spoločnosti. Národný jazyk teda vždy bol, je i bude istým spôsobom členený.

2. Súčasný slovenský národný jazyk tvorí súbor teritoriálne i funkčne diferencovaných a sociálne stratifikovaných integrovaných výrazových prostriedkov. Tieto výrazové prostriedky sa ďalej vnútorne členia; patria k viacerým jazykovým útvarom (existenčným formám jazyka), ktoré na seba pôsobia a podliehajú spoločným vývinovým tendenciám a procesom. Stále platí, že základom národného jazyka sú dva relatívne stabilné štruktúrne útvary, a to spisovný jazyk a miestne (teritoriálne) nárečia.

3. Ak cieľom súčasného sociolingvistického bádania je skúmanie procesov prebiehajúcich na nepevných hraniciach medzi jednotlivými útvarmi národného jazyka, nemožno neakceptovať ani poznatky, ktoré sprostredkúvajú teritoriálne zamerané dialektologické výskumy.

4. Sociolingvistika ako mnohoaspektovo profilovaná disciplína nepochybne rozširuje empirické možnosti jazykovedy. „Hraničná príbuznosť" sociolingvistiky a dialektológie sa manifestuje práve pri empirických výskumoch objektov v teréne (na istom teritóriu). Aj vzťah dialektológie (ako nepochybne „kalendárne" staršej jazykovednej disciplíny) a sociolingvistiky je však potrebné vnímať a interpretovať dialekticky. Empirické poznanie je v oboch týchto disciplínach nepopierateľne predpokladom (i výsledkom predchádzajúceho) teoretického poznania vyjadreného v teoretických zákonoch.

5. Dialektológia bývala predstavovaná ako neinvenčná a metodologicky plytká disciplína; pozitívom mal byť iba jej materiálový prínos. Pri bilancovaní a hodnotení doterajších výsledkov sa však ukazuje, že takýto názor bol prinajmenšom jednostranný. Aj tzv. klasické dialektologické opisy prinášali (aspoň čiastočne) odpovede na základné otázky vyakcentúvané v súčasnosti pri sociolingvistických výskumov. Bádateľov — používajúcich prirodzene inú terminológiu — vždy zaujímalo kto hovorí (zisťoval sa vek, vzdelanie, zamestnanie a pod.), ako hovorí (zisťovala sa ideálna i reálna norma príslušného nárečia), v akom čase hovorí, na akom mieste (doma alebo v cudzom prostredí), s kým hovorí (základné údaje o partnerovi v dialógu, ktorý mohol ovplyvniť prejav informátorov), o čom hovorí a pod. Tieto publikované zistenia nestrácajú silu ani po konfrontácii s novými poznatkami. Skôr naopak.

6. Nárečové terénne výskumy charakterizuje konkrétna teritoriálna zameranosť, zreteľná najmä od čias uplatňovania metód jazykového zemepisu. Výskum súčasnej transformovanej podoby konkrétneho tradičného nárečia má perspektívu najmä vtedy, ak využíva systémovo jazykový prístup (v oblasti výskumu nárečia, jazykových prejavov), psycholingvistický (pri výskume indivídua), sociolingvistický (pri výskume spoločnosti) i pragmalingvistický (pri výskume komunikačného procesu) aspekt či spôsob pozorovaní.

7. Hovorovú slovenčinu, ktorá nepopierateľne odráža a reflektuje aj javy dominujúce v jej areálovo ukotvenej nárečovej časti bázy, možno a treba poznávať pomocou všetkých relevantných výskumných metód. Sociolingvistické prístupy sú inštruktívne, rozširujú obzory poznávania, ale nie sú jediné a samospasiteľné. Vysúvanie dialektológie do submisívnej pozície je prejavom neužitočného mantinelizmu a neochoty akceptovať partnerský vzťah dvoch disciplín s blízkym predmetom výskumu. Teritoriálne zamerané výskumy by mali smerovať k symbióze, nie k oslabujúcej delimitácii. V tom je ich perspektíva.

PhDr. Ivor Ripka, CSc.

K niektorým otázkam maďarsko-slovenského bilingvizmu

1. Maďari na Slovensku tvoria *dvojjazyčné rečové spoločenstvo*, napriek tomu, že do neho patria aj hovoriaci, ktorí sami sú jednojazyční.

2. Funkčná definícia dvojjazyčnosti: *Dvojjazyčný je každý, kto v rámci svojej každodennej jazykovej praxe používa dva jazyky, a to nezávisle od stupňa ovládania týchto jazykov.*

3. *Typy odlišností* medzi jednojazyčnými útvarmi maďarského jazyka v Maďarsku a dvojjazyčnými útvarmi maďarčiny na Slovensku: (a) *kontaktové javy;* (b) *dialektizmy* a tzv. *„vulgarizmy"*; (c) väčší stupeň *jazykovej neistoty* vo formálnych registroch; (d) jazykový *konzervativizmus*; (e) tendencia k *analytickosti*; (f) *„prekračovanie normy"*.

4. Tieto odlišnosti majú väčšinou *štatistický charakter.*

5. *Jazykové premenné* (linguistic variables): prvky jazykového systému, resp. gramatické javy, ktoré sa v danom rečovom (alebo i celom jazykovom) spoločenstve realizujú rozličným spôsobom, pričom ich denotatívny význam je totožný. *Varianty* premennej: jednotlivé realizácie s identickou funkciou, resp. významom.

6. Premenné na jednotlivých úrovniach jazykového systému: fonetické (napr. *viac : viác*), fonologické (*oholʹ sa : ohol sa*), fonolexikálne (*kontajner : kontejner*), morfonologické (*stavia : stavá*), morfologické (*plávajú : plávu*), syntaktické (*pravý zmysel slova : pravý slova zmysel, bude pekne : ide byť pekne*), lexikálne (*diplomová práca : diplomovka : diplomka*).

7. *Systémové premenné*: realizujú sa vo veľkom množstve slov, napr. premenná *ľ : l* (*ľad : lad, podľa : podla, kráľ : král* atď.); premenná *otcov dom : dom otca* (*chlapcova hračka : hračka chlapca, mačkin chvost : chvost mačky* atď.); - *Individuálne premenné*: obmedzujú sa na jednotlivé lexémy (napr. *jaternica : jadernica; rajnica : kastról*).

8. *„Tesné" premenné*: jednotlivé varianty buď nemajú význam (napr. *l : ľ*) alebo je ich význam zjavne totožný (napr. *plávajú : plávu*). - *„Voľné" premenné*: jednotlivé varianty sú niekedy iba „viacmenej synonymné" (napr. *problém bude vyriešený : problém sa vyrieši*).

9. Systém premenných z hľadiska útvarov maďarského jazyka na Slovensku:

		Nekontaktové premenné	„Polokontaktové premenné"	Kontaktové premenné
Univerzálne premenné		premenné U *iszom : iszok*	—	premenné UK *lába : lábai*
Regionálne p.	„medzištátne"	premenné R *átül-e : át-e ül*	—	premenné RK *műt vmvel : vmre*
	„vnútroštátne	premenné M *mond : mund*	premenné AMK *ki ül át : ki átül?*	premenné MK *fahéj : skorica*
Celoštátne premenné		premenné S *jogosítvány : hajtási*	premenné AK *szörp : szirup*	premenné K *kulc vmhez : vmtől*

PhDr. István Lanstyák, CSc.

Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku

V rámci najnovšieho sociolingvistického projektu *Slovenčina v kontaktoch (a konfliktoch) s inými jazykmi* sa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV skúmala aj téma slovensko-maďarských jazykových vzťahov na území južného Slovenska. Okrem metód v sociolingvistike bežne používaných našla tu uplatnenie aj etnometodologicky orientovaná konverzačná analýza, ktorej cieľom je najmä prieskum rôznych stereotypov na základe analýzy spontánnych rozhovorov intraetnického a interetnického typu. Výskumy okrem iného potvrdili už dávnejšie zaregistrovaný fakt, že „predsudky" Slovákov voči Maďarom žijúcim na Slovensku sú silnejšie tam, kde Maďari nežijú. V zmiešaných regiónoch sa antagonizmus zbrusuje v priamej komunikácii v bežných situáciách každodenného života.

Vo vystúpení sa analyzovali viaceré fragmenty z nahrávky, obsahujúce etnické stereotypy alebo „kandidátov na stereotypy". Zistilo sa napr., že v komunikácii medzi Slovákmi a Maďarmi sa používajú zväčša tolerantné stratégie (na rodiel od rozhovorov s Rómami), a nepotvrdili sa správy o konfliktoch v spolunažívaní príslušníkov slovenského a maďarského etnika, o ktorých informuje politická publicistika na obidvoch stranách, príp. aj niektorí predstavitelia politickej elity.

PhDr. Slavo Ondrejovič,CSc.

O niektorých kvalifikátoroch v Krátkom slovníku slovenského jazyka

Pri štúdiu rôznych javov v oblasti slovnej zásoby sú cenným zdrojom informácie, ktoré sa uvádzajú o jednotlivých lexikálnych jednotkách v lexikografických dielach vo forme kvalifikátorov. Sumarizácia takýchto informácií klasickým ručným spôsobom je však veľmi pracná a namáhavá, najmä ak predmetom štúdia sú (z hľadiska spracovania v slovníku) zriedkavé javy, ktoré sú v publikácii obsiahnuté len pri niekoľkých desiatkach hesiel.

Cieľom príspevku bolo poukázať na metodiku, ktorá sa môže uplatniť pri štúdiu lexiky spracovanej vo výkladových slovníkoch, ak je ich text k dispozícii v elektronickej (počítačovej) podobe. Postup sme aplikovali na analýzu použitia kvalifikátorov klasifikujúcich heslové slová a iné lexikálne jednotky spracúvané v KSSJ z hľadiska ich príslušnosti k spisovnej vrstve slovenčiny. Metóda ako taká je však všeobecná a môže sa uplatniť pri štúdiu ľubovoľného iného javu, ktorého výskyt sa určitým *explicitným* spôsobom odráža v údajoch obsiahnutých v danom informačnom systéme. Základnou myšlienkou je odstránenie všetkých *irelevantných súčastí údajov* a vytvorenie *nového pohľadu* na vybranú podmnožinu údajov, kde sa obyčajne skúmaný jav môže prejaviť omnoho názornejšie a plastickejšie. V teórii informačných systémov sa takéto informačné procesy nazývajú aj *kontúrovaním*.

Ing. Vladimír Benko

Tézy prednášok

Onomaziologický aspekt konfrontačného štúdia slovanských aspektuálnych systémov

V súčasnosti stoja slavisti pred úlohou vytvoriť všeobecnú teóriu slovanského slovesného vidu a širšie — slovanského aspektuálneho systému. V jednotlivých slovanských jazykoch sa preskúmalo veľké množstvo materiálu. Existuje aj rad konfrontačných výskumov (napr. práce A. V. Isačenka, J. S. Maslova, E. Sekaninovej, Z. Skoumalovej, A. V. Bondarka, S. Ivančeva, C. Pernikarského a i.). Absentuje však zatiaľ všeobecná koncepcia slovanského aspektuálneho systému, v rámci ktorej by sa explikovali zhody a rozdiely v používaní vidov (dokonavého [DV] a nedokonavého [NDV]), v ich tvorení a tiež zhody a rozdiely v systéme spôsobov slovesného deja.

Mnohé zaujímavé koncepcie slovesného vidu vychádzajú z jednojazyčného materiálu. Bolo by účelné aprobovať ich pri aplikácii aj na iné slovanské jazyky. Napríklad poznatky z bulharčiny sa využili ako základ na vytvorenie niekoľkých vidových teórií — o úlohe sekundárnej imperfektivizácie pri určovaní štatútu kategórie vidu ako gramatickej tvarotvornej kategórie (J. S. Maslov); o homonymii NDV (napr. bulh. *подписвам* a *написвам;* pozri práce S. Ivančeva). Uvedené teórie sú v menšej miere aplikovateľné na údaje napr. z takých jazykov, ako sú západoslovanské. Sekundárna imperfektivizácia je v nich menej pravidelná a sekundárne neprocesuálne imperfektíva sú oveľa menej rozšírené ako v bulharčine. Iný príklad: názor na NDV ako bezprízнakový člen vidovej opozície, svojím spôsobom aspektuálnu nulu (Forsyte a A. M. Lomov), je ovplyvnený predovšetkým poznatkami z ruštiny. V češtine a slovenčine existujú príklady, ktoré sú v rozpore s uvedeným chápaním NDV. Napr. pri vyjadrovaní opakovaného deja NDV sa niekedy zdôrazňuje procesuálnosť, duratívnosť jednotlivých zložiek opakujúceho sa deja (pozri Havránek — Jedlička, Česká mluvnice, 1981, s. 230).

Ako problematická vyznieva aj konfrontácia systémov spôsobov deja jednotlivých slovanských jazykov vtedy, keď sa usilujeme konfrontovať nielen ich inventár, ale aj rozdiely v produktívnosti jednotlivých spôsobov slovesného deja (SSD), v kombinovaní a frekvencii modifikačných významov. Nové možnosti konfrontačného štúdia bohato štrukturovaných systémov SSD vznikajú pri onomaziologickom prístupe k porovnaniu slovanských jazykov na základe modelu slovesného deja. Tento pojem vyjadruje predovšetkým tie typy slovesného deja, ktoré sú relevantné pre tvorenie slovesného vidu a celkove pre vnútroslovesnú deriváciu. Pri ich definovaní vychádzame z už tradičných lexikálnosémantických skupín slovies (dynamické limitované deje a udalosti, nelimitovaná činnosť a procesy, statické vzťahy,

vlastnosti a stavy). Okrem toho sa do úvahy berú aj iné sémantické príznaky: intencia slovesného deja, momentálnosť/nemomentálnosť, priestorová orientácia a iné. Na základnú sémantickú štruktúru štandardizovaného slovesného deja sa svojím spôsobom navrstvujú parametre priebehu slovesného deja v čase a priestore, hodnotenie intenzity, trvanie deja a pod.

Medzi slovanskými jazykmi možno pozorovať nielen zhody, ale aj rozdiely vo vyjadrovaní modifikačných významov, napr. pri označovaní časových parametrov činnosti. V lingvistickej literatúre sú dobre opísané sémantické a formálne rozdiely medzi ruštinou, bulharčinou a západoslovanskými jazykmi vo vyjadrovaní začiatku činnosti a stavu (pozri práce S. Ivančeva, E. Sekaninovej, Z. Skoumalovej). Koniec činnosti môže byť vyjadrený trojakým spôsobom: 1) spolu z výsledkom, 2) spolu z označením dôsledkov deja, často nepriaznivých, 3) bez vyjadrenia výsledku. Realizácia prvého prípadu ilustruje zhody medzi ruštinou a západoslovanskými jazykmi v rámci málopočetnej skupiny slovies ako *кричать кому-л.*, *звонить кому-л*, *ждать* a pod., porov. *докричаться*, *dokřičet se*, *dokričať sa; дозвониться*, *dovolat se*, *dovolať sa* (*k vám*). Pritom sa však zdá, že produktívnosť tejto modifikácie slovies je v západoslovanských jazykoch väčšia ako v ruštine (*dopracovat se k úspěchu*, *dopracovať sa pekných výsledkov*, resp. *k pekným výsledkom*). V bulharčine tento význam možno vyjadriť výlučne analyticky. Ruština sa líši od západoslovanských jazykov a bulharčiny produktívnou modifikáciou typu *договориться до абсурда*, *дошутиться* (*до неприятностей*). V západoslovanských jazykoch a v bulharčine sa naopak dosiahnutie nepriaznivého dôsledku činnosti vyjadruje opisnými konštrukciami. Existujú aj veľké rozdiely vo vyjadrovaní konca činnosti bez toho, že by sa bral do úvahy jej výsledok.

Konfrontácia slovanských vnútroslovesných derivačných systémov umožňuje inovovať pohľad na doteraz známe údaje, napomáha vytvorenie všeobecnej koncepcie slovanského aspektuálneho systému.

Doc. J. V. Petruchinová, CSc.
(17 .1. 1995 — Bratislava)

Systém pádov

Silným impulzom pre systémový výskum gramatickej kategórie pádu bola štúdia R. Jakobsona *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre* z r. 1936, založená na binaristickom chápaní troch protikladov: zásahovosti, rozsahovosti a okrajovosti, a teda vlastne na vzťahu predikátu a objektu. V intenciách

tejto teórie pracoval u nás E. Pauliny, J. Oravec a čiastočne F. Miko pri skúmaní pádov v slovenčine, J. Horecký pri skúmaní pádov v latinčine. Na rozlišovaní pozitívnych a negatívnych príznakov je založená aj teória A. Erharta (*Indoevropské jazyky*, 1982), ktorý rozlišuje pády esívne (gramatické) a inesívne a adesívne (lokálne), a to v neutrálnej, pozitívnej a negatívnej podobe:

E^+	I^+	A^+
E^0	I^0	A^0
E^-	I^-	A^-

Esívne pády sú prvý aktant (subjekt), druhý aktant (objekt) a závislý člen (akcesórny). Neutrálny inesív je lokatív, pozitívny inesív je direktív, negatívny inesív je elatív. Neutrálny adesív je inštrumentál či sociatív, pozitívny adesív je alatív čiže datív, negatívny adesív je ablatív.

Proti Jakobsonovej téze o pôsobení slovesa na slovesné doplnenie i Paulinyho téze o vzájomných vzťahoch medzi pádmi sa stavia v teórii hĺbkových pádov (Fillmore) téza, že nejde o pôsobenie predikátu, ale o závislosť od predikátu (teda v opačnom smere). Pritom táto závislosť je v rozličnej miere odstupňovaná. Túto tézu možno názorne ilustrovať na systéme pádov v rómskom jazyku.

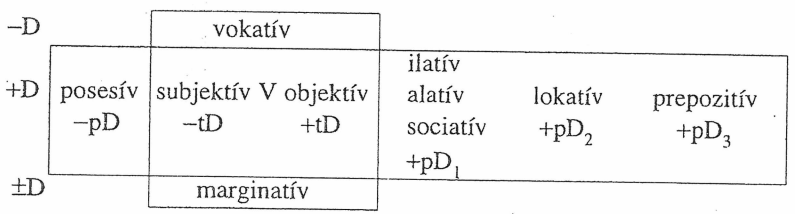

Ako vidieť zo schémy, je tu dvojsmerná závislosť. Vo vertikálnom smere je vokatív charakterizovaný negatívnym príznakom závislosti — depenencie, teda –D, v marginatíve sa príznak závislosti vôbec nesignalizuje. Je to tradičná e-ová forma, ktorá sa v rómčine vyskytuje v tzv. pozícii závislého člena v mennej skupine.

V horizontálnej rovine sú všetky pády charakterizované príznakom +D, ale popri tom ešte sekundárnym príznakom rozlišujúcim úplnú (totálnu) a čiastočnú (parciálnu) závislosť. Okrem toho sa ešte pri parciálnej závislosti odlišujú tri stupne tejto závislosti.

Totálna závislosť je charakterizovaná pre objektív (tradičný akuzatív), teda +tD, neprítomnosť totálnej závislosti je protikladne charakteristická pre subjektív (nominatív), teda –tD. Parciálna nezávislosť (–pD) je charakteristická pre posesív (genitív — termín genitív pre rómčinu nemá zmysel, lebo

vôbec nezávisí od slovesa, vyskytuje sa len v menných skupinách). Tie pády, ktoré sú charakterizované pozitívnou parciálnou závislosťou, sú od predikátu závislé v rozličnej miere. Závislosť prvého stupňa je charakteristická pre trojicu pádov ilatív (datív), alatív (ablatív) a sociatív (inštrumentál). Tieto pády majú príznak $+pD_1$. Lokatív má príznak $+pD_2$. Príznak parciálnej závislosti tretieho stupňa je charakteristický pre konštrukciu nominatívu s predložkou, teda, akýsi prepozitív — $+pD_3$.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.
(11. 1. 1995 — Prešov
24. 1. — Bratislava, 31. 1. — Nitra
27. 10. — Banská Bystrica)

Slabika v jazykoch sveta

1. Slabika ako komplexná fonická jednotka integrujúca segmentálny a suprasegmentálny podsystém (a cez ne sa napájajúca na oblasť designátu jazykového znaku) v mnohom odráža prirodzené dispozície človeka na stvárňovanie zvukových prvkov a ich spájania do vyšších celkov. Práve onen moment prirodzenosti potvrdzuje univerzálne „ľudské" parametre tejto jednotky. Pri kódovaní fonických jednotiek z diferencovaných hladín vzťahu variantného a invariantného (v službe významu) slabika však preniká skrznaskrz aj štruktúrou designátora v jazykovom znaku bytostne prepojeného na designát. Konfigurácia fonických prvkov v štruktúre slabiky ako súčasti formy jazykového znaku má — na základe arbitrárnosti vzťahu medzi designátorom a denotátom — aj svoje typologické „rozmery".

1.1. Univerzálne črty slabiky vychádzajú z jej „prirodzených daností: ide o prechod artikulačných orgánov zo stavu striktúry do apertúry a návrat do striktúrnej pozície označovanej ako restriktúra (prirodzenosť tvorenia zložiek slabiky sa tu ohláša aj poradím nesonanta/striktúra + sonanta/apertúra) a prechod od neznenia hlasu k jeho zazneniu. Všeobecnou vlastnosťou slabiky je aj skutočnosť, že jej jadro (nukleus) je nositeľom suprasegmentálnych javov. Komplexné komunikačné vyznenie má aj kontrastovosť v štruktúre slabiky, a to tak z hľadiska expedienta, ako aj percipienta. Komunikačne optimálny je kontrast vychádzajúci práve z uvedeného prirodzeného poradia zvukových prvkov v slabike — nesonanta + sonanta (konsonant + vokál), ktorý zároveň predstavuje najpevnejší „zvar", lebo je tu kontrastov najviac (E. Pauliny).

1.2. Diferencie v štruktúrach slabík v jednotlivých jazykoch vyplývajú z uplatnenia „modelov" týchto jednotiek (konfigurácie nesonantických prvkov, teda foném s dištinktívnou vlastnosťou konsonantnosti/marginálnosti —

C a sonantických prvkov, teda foném s dištinktívnou vlastnosťou vokálnosti/kulminatívnosti — V) a z fonického stvárňovania striktúry/praetúry/iniciály a restrikúry/kódy (praetúra a kóda sú časti, ktoré sa nemusia realizovať systémovými fonickými prvkami).

1.2.1. Základný slabičný model („vzorec"), odrážajúci prirodzené poradie zložiek slabiky, je CV. Z neho možno odvodiť ostatné vzorce redukciou (VC → V) a rozvíjaním (CV → CCV, CCCV; CVC, CVCC; CCVC, CCVCC atď.). Niektoré jazyky majú iba slabičnú štruktúru CV a V (polynézske jazyky), iné pripúšťajú komplexné iniciály, ale nie kódy (bantuské jazyky). Väčšina jazykov však má slabiky s komplexnými iniciálami i kódami (aj slovanské, germánske a románske jazyky). Všeobecne platí, že iniciály sú zložitejšie než kódy (túto skutočnosť potvrdzuje aj výskum spoluhláskových, nesonantických skupín v iniciálnej pozícii, na začiatku slova, teda aj na začiatku prvej slabiky slova a vo finálnej pozícii, na konci slova, teda aj na konci poslednej slabiky slova; najviac nesonantických skupín je v intersonantickej, intervokalickej, mediálnej pozícii v slove — vyplýva to z možnosti slabičného rozhrania vnútri nesonantickej, spoluhláskovej skupiny). Podľa charakteru sonanty, nuklea možno jazyky rozdeliť na dve veľké skupiny: na jazyky, v ktorých vrchol slabiky tvorí jedna foném (ruština, francúzština, maďarčina a i.) a na jazyky s „dvoj-", prípadne „trojmórovými" vrcholmi (s diftongmi, resp. triftongmi — sem možno zaradiť aj slovenčinu a češtinu; k niektorým všeobecnejším poznámkam o štruktúre slabiky v jazykoch rozličných typov porov. napr. A. Erhart, *Základy jazykovědy*, 1984, s. 50—52; o štruktúre slabiky v slovanských jazykoch porov. M. I. Lekomceva, *Tipologija struktur sloga v slavianskich jazykach*, 1968).

1.2.2. Ak vychádzame zo základných poznatkov o hierarchii prvkov v štruktúre jazyka, že nižšia jednotka je inkorporovaná, „vrastená" do vyššej jednotky (napr. prozodické vlastnosti slova sú štruktúrne nadradené prozodickým vlastnostiam slabiky, ktoré sú zasa nadradené prozodickým vlastnostiam fonémy), môžeme pre fonicko-kombinačne „najcitlivejšie" pozície v slove (iniciálna a finálna), a teda aj pre začiatky prvých a pre konce posledných slabík slova stanoviť dva typologické modely slabiky, ktoré vychádzajú z možnosti konfigurácie fonických prvkov diferencovaných podľa stupňa sonority (od minima po maximum; ako relevantné sa tu ukazujú tri skupiny fonických prvkov: vokály — sonanty, šumové spoluhlásky — nesonanty, sonórne spoluhlásky — nesonanty aj sonanty): a) model „oko": na začiatkoch prvých slabík slova (a teda aj v striktúre slabiky vôbec) sa napr. neuplatňuje poradie sonóra + šumov spoluhláska + sonanta a na konci posledných slabík slov sa nevyskytuje „zrkadlové" poradie sonanta + šumová spoluhláska + sonóra (porov. štruktúru slovenskej slabiky); b) model „rybka" (napr. v češtine; porov. tvary *mše, lhát, lpít/lpět, rčení, rdesno, rzivět — vítr,*

Petr, padl, sedm; v koncovej pozícii slova ide o slabičné sonóry). Slovenčina teda vylučuje kombinácie foném, pri ktorých vznikajú tzv. pobočné slabiky (mohli by sme ich nazvať sylaboidmi); tieto kombinácie sa v histórii slovenčiny upravovali na slabičný model „oko".

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
(21. 2. 1995 — Košice)

Jazyková specifika školního dialogu

Školskou komunikaci vymezuje autorka jako veškerou komunikaci realizovanou v prostředí školy. Podstatnou a nejvýznamnější složku této školské komunikace představuje výukový neboli školní dialog. Zkoumání jazykové podoby tohoto typu dialogu je zapotřebí věnovat pozornost nejen v souvislosti s orientací současné lingvistiky na mluvenou komunikaci, ale i proto, že pro moderně koncipovanou jazykovou výuku je nezbytné dospět k posunu v chápaní jazyka a řeči, zdůrazňovat spjatost mezi systémovým, „klasickým" chápaním jazyka, k němuž v minulosti tradičně inklinovala škola, která sa kromě toho výrazně upínala ke kategorii spisovnosti, a mezi pestrostí v komunikační praxi. Autorka se v souvislosti s mluvenou řečí zamýšlí nad pojmem spisovnost a dochází k závěru, že tento pojem má své plné opodstatnění především ve spojitosti s psaností a psanou formou jazyka, kdežto ve vztahu k mluvené řeči může působit až nevhodně a matoucím způsobem. Na vzorku konkrétních výukových dialogů, získaných vesměs ve vyučovacích hodinách mateřštiny na základních školách na Ostravsku, poukazuje na typické jazykové rysy — od rysů týkajících se ortoepické stránky mluvního projevu učitelů i žáků přes základní charakteristiku slovní zásoby a mluvnické stránky textů, především typických rysů syntaktických (modifikovaných a specifických). Např. mezi výrazné specifické rysy syntaktické stránky výukových dialogů patří v řeči učitele jednoznačně uplatnění konstrukcí se záměnami slovesných kategorií, především modu, ale i čísla a osoby, dále konstrukce s tzv. volným dativem a konstrukce s obsazením syntaktické pozice podmětu osobním zájmenem, zvláště „my".

Celkově převažuje ve výukovém dialogu, který je možno z hlediska řeči učitele rozčlenit na komunikaci ryze výukovou a na volnější komunikaci konverzační, nápadný sklon k inkluzívnosti, „vespolnosti" většiny řečového i neřečového jednání, který byl zaznamenán i v jiných vyučovacích hodinách na základní škole. Naopak pouze v hodinách češtiny se patrně — alespoň

soudě podle zkoumaného vzorku — v tak velké míře objevuje snaha učitele o hyperkorektnost a inklinování ke knižným výrazům či tvarům.

Doc. PhDr. Jana Svobodová, CSc.
(2. 3. 1995 — Prešov)

Od prezývky a prímena k priezvisku
Vývin priezvisk na Slovensku

Základné pojmy a termíny:

nadávka — jednorazové apelatívne, obyčajne expresívne pomenovanie osoby (*táraj, žráč, vydriduch, somár...*);

(čes. *nadávka*, poľ. *obelga, wyzwisko*);

prezývka — istým spôsobom ustálené, obyčajne expresívne pomenovanie osoby podľa nejakej charakteristickej vlastnosti alebo okolnosti (*Táraj, Dupko, Kanec...*); (čes. *přezdívka*, poľ. *przezwisko*);

prímeno — a) v jednomennej sústave: doplňujúci člen osobného mena, ktorý vznikol z prezývky alebo iného typu mena podľa vlastnosti, zamestnania, pôvodu a pod. ([Ján] *Čierny, Kolárik, Mesiarkin, Júran...*)

b) v dvojmennej sústave: obyčajne neúradný člen osobného mena dopĺňajúci priezvisko v spoločenstve viacerých rodín s rovnakým priezviskom ([Kolárik] *Krátky, Dolný, Z vŕšku, Ančin...*); (čes. *příjmí*, poľ. *?*);

priezvisko — základný člen osobného mena v dvojmennej sústave; (čes. *příjmení*, poľ. *nazwisko*).

V najstaršom období, prakticky do 13. storočia sa na pomenovanie osoby používalo iba jedno meno. Od 13. a zo začiatku 14. storočia vo väčšine prípadov samotné jedno meno na spoločensko-právnu identifikáciu jednotlivca nevystačovalo, dopĺňala ho ďalšia charakteristika osoby vyjadrená označením a) jeho spoločenského zaradenia alebo povolania, b) príbuzenského zaradenia spolu s menom osoby alebo s menami osôb príbuzensky spätých, a to z tej istej alebo z druhej, tretej, ba i zo štvrtej generácie, c) rodovej alebo etnickej príslušnosti, d) názvu miesta bydliska alebo sídla rodu alebo e) nejakej vlastnosti pomenúvanej osoby.

V takomto spôsobe pomenúvania možno v dopĺňajúcich členoch mena už vidieť zárodky budúcich a súčasných hlavných členov osobných mien v dvojmennej sústave, zárodky priezvisk. Nezriedka sa kresťanské kánonické meno v latinskej podobe dopĺňalo jeho domáckou podobou alebo iným nekánonickým menom, ale právnu identifikačnú hodnotu a funkciu malo takéto dopĺňajúce meno prinajmenšom rovnakú, ba ako určujúci člen mena vlastne azda rozhodujúcu.

Mená sa nededili, ale stávalo sa, že jeden zo synov dostával meno po otcovi alebo meno utvorené z toho istého základu.

Od 16. storočia (najmä však v 18. storočí) už vlastne dedičné prímená existovali, mohlo by sa hovoriť aj o priezviskách. Ak terminologicky odlišujeme prímeno a priezvisko, je to predovšetkým so zreteľom na zákonnú kodifikáciu priezviska v období panovania Jozefa II. Priezviská ako súčasť osobných mien nevznikli v čase ich kodifikácie, ale ich zrod a postupný vývin možno sledovať od stredoveku, povedzme od 13. storočia, a to i napriek tomu, že osobné mená 13. a 14. storočia mali podstatne inú podobu ako, povedzme, osobné mená 17. a 18. storočia. Rovnako postupne sa menilo aj postavenie prímen — od pomocnej, dopĺňajúcej súčasti osobných mien v nededičných prímenách prezývkového charakteru a v prímenách označujúcich zamestnanie alebo predchádzajúce bydlisko nositeľa, cez dedičné prímená, šľachtické rodové mená a prídomky k povinne dedičným priezviskám dnešného typu, ktoré sú základnou súčasťou súčasných osobných mien na Slovensku i v Európe.

PhDr. Milan Majtán, DrSc.
(15. 3. 1995 — Nitra)

Lingvistické a didaktické otázky vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka

O slovenčine ako cudzom jazyku možno uvažovať v dvoch rovinách: 1. v rovine „čisto" didaktickej, čo značí, že slovenčinu začleňujeme do systému vyučovania cudzích jazykov (inými slovami: slovenčina je pre Neslovákov cudzí jazyk tak ako každý iný cudzí jazyk); 2. v rovine lingvistickej, pričom máme na mysli typologické vlastnosti a osobitosti slovenčiny, ktoré berieme na zreteľ v procese jej vyučovania ako cudzieho jazyka.

O metódach vyučovania cudzích jazykov, ktoré vždy do veľkej miery súviseli a súvisia s metodológiou lingvistického bádania v danej historickej etape, sa vedú diskusie v podstate už od čias Komenského, no najviac názorov — často veľmi kontroverzných — bolo vyslovených koncom 19. storočia a v 20. storočí.

V bohatej literatúre o problematike vyučovania cudzích jazykov sa niekedy uvádza až 5—6 vyučovacích metód, no po analýze ich spoločných a odlišných postupov možno ich označiť ako dve odlišné metódy: 1. tzv. stará alebo gramatická metóda, ktorá je známa aj pod názvom priama metóda, a 2. nová alebo audiolingválna metóda, ktorá sa začala presadzovať od

50. rokov nášho storočia (v USA už počas 2. svetovej vojny). V ostatnom čase sa pri vyučovaní cudzích jazykov úspešne presadzujú také postupy vyučovania, ktoré vychádzajú z podmienok a potrieb každodennej komunikácie; v súvise s tým možno hovoriť o komunikatívnej metóde vyučovania cudzích jazykov.

Tzv. *priama metóda*, ktorá vychodila z teórie klasického, saussurovského štrukturalizmu, kládla dôraz na dokonalé poznanie systému cudzieho jazyka, na štúdium gramatických pravidiel so všetkými výnimkami a na učenie sa (išlo vlastne o memorovanie) slovnej zásoby cudzieho jazyka. Veľký dôraz sa kládol na zvládnutie písomnej podoby cudzieho jazyka. Konečný efekt tohto postupu bol zvyčajne taký, že praktické komunikačné schopnosti a zručnosti žiakov v jazyku, ktorý sa učili, boli slabé, resp. nekorešpondovali s ich teoretickými poznatkami o jazyku, ktorý sa učili.

Audiolingválna metóda, ktorá vychádzala z ideí behaviorizmu, neoštrukturalizmu a neskôr z postupov generatívnej gramatiky, podčiarkovala schopnosť hovoriť a rozumieť hovorenému prejavu pred schopnosťou čítať a písať. Vyučovanie alebo učenie sa cudzieho jazyka má podľa tejto metódy striktne rešpektovať postup „počúvaj!; hovor!; čítaj!; píš!" ako jediný prirodzený logický spôsob získavania komunikatívnych zručností v cudzom jazyku.

Najfundamentálnejší zástancovia tejto metódy, opierajúc sa o idey behaviorizmu tvrdia, že jazyk je v podstate otázkou návykov, verbálneho správania sa a že pomocou drilu sa v konkrétnych situáciách vytvárajú určité reakcie ako podmienené reflexy.

Pri pozornejšom skúmaní jednotlivých postupov tzv. priamej metódy a audiolingválnej metódy zisťujeme, že obidve majú svoje kladné aj svoje záporné stránky (k tomuto záveru dospievame hlavne na základe vlastných skúseností z vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka). Audiolingválna metóda podobne ako tzv. priama metóda zachádza do určitých krajností, z ktorých azda najočividnejšou je nerešpektovanie vzťahu medzi jazykovou formou a významom. Táto metóda zdôrazňuje aj dlhodobý nácvik výslovnosti v jazykových laboratóriách bez zreteľa na písomnú reprezentáciu zvukov. Dospelí však zvyčajne nechápu, prečo sa musí pred nimi počas niekoľkých týždňov „utajovať" písmo jazyka, ktorý sa učia. Ako prirodzený argument uvádzajú napr. skutočnosť, že písomná reprezentácia zvukov im môže pomôcť ozrejmiť si to, čo počuli, že zvuky, ktoré počuli v jazykovom laboratóriu, možno sluchovo správne nezaregistrovali alebo ich zvukovú podobu zabudli a pod.

Pokiaľ ide o preklad z cudzieho jazyka do materinského, prikláňam sa na stranu audiolingválnej metódy, ktorá preklad ako vyučovaciu metódu popiera. Podľa môjho náhľadu s prekladom ako dominantnou metódou vyučovania cudzieho jazyka nemožno súhlasiť najmä v procese recepcie cudzojazyčného

textu. Mám na mysli taký postup, keď učebnicový cudzojazyčný text učiteľ prekladá žiakom do ich materinského jazyka, resp. núti ich, aby ho prekladali sami. Tento postup vedie iba k pasívnemu a navyše k nedostatočnému, povrchnému ovládaniu cudzieho jazyka.

S otázkou prekladania ako vyučovacou metódou súvisí aj otázka konfrontácie cudzieho jazyka s materinským jazykom študentov. L. Bloomfield svojho času jednoznačne vyhlásil: „Keď sa učíte cudzí jazyk, zabudnite všetky jazyky, ktoré viete, hlavne váš vlastný." Od tejto požiadavky však odstúpili aj tí najvernejší prívrženci Bloomfieldovej školy a prihlásili sa k názoru, že pri vyučovaní cudzieho jazyka je užitočné — a veľakrát aj nutné — konfrontovať niektoré javy jazykového systému cudzieho jazyka s obdobnými javmi v systéme materinského jazyka študentov.

Pokiaľ ide o vyučovanie gramatiky cudzieho jazyka, prikláňam sa k názoru, ktorý ešte v 17. st. vyslovil J. A. Komenský, že zvládnutie gramatiky nie je hlavným cieľom vyučovania, ale iba jedným z nevyhnutných prostriedkov.

Problém vyučovania cudzích jazykov v škole spočíva podľa nášho náhľadu v tom, že škola nikdy nemôže vytvoriť podmienky reálnej komunikácie, aj keď sa akokoľvek usiluje priblížiť sa k takýmto podmienkam, resp. imitovať ich. Súhlasíme s náhľadom M. Peia, ktorý hovorí, že nemožno hovoriť o dobrých a zlých metódach, ale skôr o efektívnych a menej efektívnych, pričom za najefektívnejšiu pokladá metódu „uchop, ako môžeš" (catch-as-catch-can) alebo eklektickú metódu, ktorá berie na zreteľ špecifické podmienky študujúcich v konkrétnej situácii.

Pre metodiku vyučovania cudzích jazykov majú, samozrejme, veľký význam výsledky lingvistického bádania, ale k rozvoju praktických komunikatívnych zručností žiakov predsa len najväčšou mierou prispeli učitelia.

Doc. PhDr. Juraj Vaňko, CSc.
(23. 3. 1995 — Nitra)

Systém českých předložek

Vzhledem k tomu, že v průměru každé desáté textové slovo je v češtině předložkou, je míra i hloubka jejich zpracování v existujících příručkách s tím nápadně v rozporu; ani vymezování předložek nevykazuje přitom nějakou jednotu, jakkoliv intuitivně velké pochybnosti nevyvolávají. V přednášce se představuje pokus předložku komplexně vidět především paradigmaticky, jako jazykový subsystém, a to z hlediska funkce, formy a stručně i sémanti-

ky; argumentace se přitom výrazně opírá o kvantitativní poměry. Poprvé se tu předložka systematicky představuje ve svých obou formálních typech, nazývaných při rozkolísanosti tradičních názvů předložka jednoslovná a víceslovná (pracuje se se 103 předložkami jednoslovnými a 379 víceslovnými).

Z hlediska funkčního se vymezují tři typy funkce podle vyjádřování relace mezi různými slovními druhy ap., a to adverbální (V—S), adnominální (S—S aj.) a okrajová adverbiální (PROP—S); velká většina konkrétních případů platnosti předložek je valenčně vázaná (zvl. první dva typy), a není tudíž nikterak volná, závislá na její konkrétní znalosti.

K výrazným formálním rysům patří především to, že předložka začíná čtyřikrát častěji na konsonant než vokál, zvl. na *v-, p-, n-, z-*, přičemž funkčně a typicky nezačíná právě tím způsobem, kterým končí verbum finitum, po kterém nejčastěji následuje. Podobnou souvislost lze vysledovat i mezi jejich zakončením a typickým začátkem substantiv (v češtině na 45 % slov začíná na *p-, z-, v-, k-, n-*). Nejtypičtější distribucí u víceslovných předložek je předložka *v, na, z, s, pod, za* v první pozici a *na, s, k, za, pod, v* v pozici třetí. Fonologicky lze jednoslovné předložky rozdělit do šesti typů slabičnosti (0—5), kdy pochopitelně platí, že čím starší předložka, tím kratší; určité kolísání v důsledku textové vokalizace (*v/ve, z/ze* aj.) je omezené jen na předložky nejkratší a nejstarší. Pozoruhodné je, že k nejčastějším předložkám patří i čtyři neslabičné. Struktura víceslovných prepozic je složitější, vytváří se tu sedm typů. Z těch však paradigmatický, kterému odpovídá přes 90 % případů, je pouze první, a to ve dvou subtypech: **prep** — S^{abstr} (*v případě, za cenu*) a **prep** — S^{abstr} — **prep** (*v souvislosti s, bez ohledu na*). Typická je u něj přitom jak volba užitých předložek v první a třetí pozici, tak především povaha abstraktního substantiva v pozici druhé: má primárně význam stavový. Valenčně mají předložky jednoslovné dominantně a nejčastěji genitiv (60 %) stejně tak jako předložky víceslovné (přes 77 %).

Sémanticky lze předložky na základě procesuálního přístupu dělit do sedmi obecných tříd nestejné abstrakční úrovně a s možnostmi transformačního přechodu mezi některými: identifikace (test pomocí kdo/co?), klasifikace (který), kvalifikace (jaký), determinace akce (různé otázky), kauzality (proč?), temporalizace (časové otázky) a lokalizace (lokální otázky). K nejtypičtějším vlastnostem významovým patří to, že předložky z komplexní oblasti determinace akce patří jak u jednoslovných tak u víceslovných k nejbohatším, u víceslovných ještě výrazně rostou (26 % proti téměř 53 %); naproti tomu kvalifikace se omezuje pouze na předložky jednoslovné. Vedle toho lze ovšem u víceslovných zaznamenat i pokles zastoupení tradičních významů lokálních a temporálních.

Prof. PhDr. František Čermák, DrSc.
(7. 3. 1995 — Bratislava)

Verfassungsterminologie der Slawenherrschaften im Frühmittelalter

Die wirkliche Bedeutung der Wortwahl in den Frühmittelalterlichen Quellen wird erst erkennbar, wenn man sie nicht in ihrem gegebenen Kontext beläßt, sondern die in verschiedenen überlieferten Texten belegten Kontexte zusammenstellt und dadurch den ursprünglichen wiederherstellt, dem sie entnommen wurden, um in neue Kontexte von der Art der überlieferten eingefügt zu werden. Dieser Vorgang ist folglich eine Rekonstruktion von Kontexten, die es ermöglicht, den ursprünglichen Stellenvert einzelner Wörter in einem terminologischen System wiederherzustellen, dessen Verwendung in den uns zur Verfügung stehenden Texten nur in Spuren erkennbar bleibt.

Dabei sind nicht nur Texte in slawischer Sprache von Bedeutung. Die ursprüngliche slawische Terminologie und Phraseologie kann besser erschlossen werden, wenn auch in anderen Sprachen verfaßte Quellen, insbesondere lateinische herangezogen werden. Für die frühslawische Terminologie geben die altkirchenslawischen Übersetzungen wichtige Angaben und Anhaltspunkte, aber diese Übersetzungen können nicht als treue Abbildung des ursprünglichen slawischen Zustands angesehen werden. Das Altkirchenslawische ist eben eine stark akkulturierte Schriftsprache. Manchmal ist in dieser Hinsicht sogar die neuzeitliche volkstümliche Phraseologie der slawischen Sprachen von gleicher, wenn nicht von noch großerer Bedeutung. Eine Unschätzbare Quelle ist die altrussische Chronik und andere altrussische Texte, die von der kirchenslawischen Textüberlieferung unabhängig sind.

So kann von den lateinisch geschriebenen Annalen von Fulda ausgehend gezeigt werden, daß *zakonъ* i *obyčajь* grundlegende Verfassungstermini der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften waren. Daneben steht *zakonъ* i *pokonъ* in gleicher Bedeutung. Nicht weniger zentral ist der Grundbegriff der gentilen Ordnung *rodъ*. Der ursprüngliche Verfassungszustand wird mit den Wortfügungen *žiti o sobě, žiti sъ svojimь rodomь na svojemь městě, volsti rodomь svoimь* beschrieben. Daher auch das ursprüngliche Wort für eine frühmittelalterliche Slawenherrscheft: *volstь*. Ihre Träger heißen *veťe* und *stari*. Eine Neuerung stellt es dar, wenn sich über diese *volstь*, ein *kъnęzь* erhebt. Dann bekommt der *kъnęžь rodъ* und der *kъnęžь dvorъ* eine besondere Bedeutung. Der Begriff *kъnęziti* schließt auch das exklusive Recht, das *věťe* einzuberufen, ein. Unter diesen Bedingungen bedeutet *věťe tvoriti* Rebellion. Der *kъnęzь* kann sich dagegen nicht nur auf seinen *rodъ*, sondern auch auf das bewaffnete Gesinde an seinem *dvorъ*, auf seine *družina* stützen.

Prof. Dr. Radoslav Katičić
(21. 3. 1995 — Bratislava)

Metodologické problémy tvorby slovotvorného slovníka slovenčiny

V poslednom čase niektorí vedúci slovenskí jazykovedci vyjadrili mienku, že tvorenie slov patrí k najmenej spracovaným čiastkovým systémom súčasnej slovenčiny. I keď toto tvrdenie v takejto vyhranenej podobe neobstojí, predsa len odráža potrebu mať naporúdzi také komplexné spracovania tejto oblasti, akými disponujú iné slovanské jazyky či už v špecializovaných, neraz aj niekoľkozväzkových monografických prácach (čeština, poľština, chorvátčina, slovinčina) alebo v podobe rozsiahlych súčastí syntetických gramatík (k spomínaným jazykom možno pridať ruštinu, ukrajinčinu, bulharčinu), prípadne v podobe hniezdových slovotvorných slovníkov (nateraz ruština a poľština, nerátame sem morfematické ani retrográdne slovníky, tie majú iné základné určenie a ich súvis so slovotvorbou je len nepriamy). Na druhej strane teoretické poznatky o tvorení slov dospeli v súčasnosti už na takú úroveň, že ich využitím možno spracovať slovotvorný systém na doteraz nerealizovanom stupni komplexnosti.

Predstava takéhoto komplexného spracovania by mala smerovať k tomu, aby sa slovotvorný systém vo svojej invertárovej i štruktúrnej zložke zachytil v relatívnej (hoci pochopiteľne vždy len približnej) úplnosti a aby sa pritom minimalizovali nedostatky doterajších dvoch základných metodických prístupov: deskriptívneho, založeného na opise slovotvorných typov a kategórií, a lexikografického, založeného na zachytení lexikálneho materiálu v podobe slovotvorných hniezd. Problémom prvého prístupu je, že opis podľa slovotvorných typov a kategórií sa netýka celej lexiky, pretože slovotvorne nemotivované slová sa z takéhoto opisu vymykajú. Pritom aj ony sú zväčša aktívnou súčasťou slovotvorného systému vo funkcii motivujúcich slov (motivantov). Tento nedostatok sa prekonáva v hniezdových slovotvorných slovníkoch, kedže východiskovými jednotkami jednotlivých slovotvorných hniezd sú temer napospol slovotvorne nemotivované slová. Skúsenosti z jestvujúcich hniezdových slovníkov však ukazujú, že takéto zachytenie zasa nemôže v adekvátnej hĺbke znázorniť konkrétne formálno-sématické vzťahy medzi motivačne spätými lexémami. Hniezdový slovotvorný slovník je potom skôr zoznamom slov s graficky znázornenými, ale bližšie nešpecifikovanými vzťahmi medzi motivantmi a motivátmi. Pri deskriptívnom prístupe opisu je teda opis neúplný kvalitatívne.

Pokusom o preklenutie týchto nedostatkov je predstava nového typu *slovotvorného* (adekvátnejším názvom by vari bolo *motivačného*) *slovníka*, ktorého cieľom je podať čo najúplnejšiu pozitívnu aj negatívnu charakteristiku formálnu i slovotvornosématickú každého jednotlivého slova, ktoré je v slovníku uvedené ako heslové. Takýto slovník by teda mal štruktúru tradičného slovníka s abecedným radením hesiel, pričom tradičné lexikografické údaje, ktoré poskytuje napr. výkladový slovník by tu mali byť nahradené systémovým, podľa presného a jednotného poradia uvedeným výkladom všetkých slovotvorne relevantných parametrov príslušného heslového slova. Podľa aktuálnej predstavy by heslo v slovotvornom slovníku obsahovalo tieto údaje, resp. parametre:

HESLOVÉ SLOVO a jeho diagnostická parafráza:

1. slovný druh a jeho sématicko-gramatická špecifikácia;
2. motivovanosť — nemotivovanosť;
3. motivant (-y);
3.1. vzťah motivant — motivát;
3.2. slovný druh motivanta;
3.3. charakter motivátu vyplývajúci z 3.2.;
4. slovotvorný základ;
4.1. alternácie;
4.2. spájacia morféma (pri kompozitách);
5. slovotvorný formant;
5.1. druh formantu;
5.2. príp. variantnosť formantu;
6. slovotvorný postup;
7. slovotvorný vzorec;
8. motivačný význam;
9. slovotvorný význam;
10. príslušnosť do onomaziologickej kategórie;
11. typ onomaziologickej kategórie;
12. celková charakteristika (súhrnná);
13. príklady slov zo slovotvorného typu;
14. motivačná intencia (schematické znázornenie motivovanosti a aktívneho motivačného potenciálu — miesto slova v slovotvornom hniezde).

Nateraz sa plánuje rozsah slovníka približne v rozsahu *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*. Na túto lexikografickú časť by nadväzovala časť štruktúrno-štatistická, zhŕňajúca v kvantitatívnych ukazovateľoch všetky údaje, ktoré tvoria explikačnú časť analyzovaných heslových slov. Išlo by o rozšírený inventár tých údajov, ktoré sme uviedli v štúdii *Pokus o komplexný kvantitatívny význam slovotvorného systému slovenčiny pomocou počítača* (1990).

Doc. PhDr. Juraj Furdík, CSc.
(25. 4. 1995 — Bratislava)

Slovenská sociolingvistika 5 rokov po

Začiatok novej etapy sociolingvistiky na Slovensku sa zhoduje s udalosťou, ktorej sa dostalo aj pomenovania „nežná revolúcia" (na Slovensku) a „sametová revoluce" (v Čechách). Odlišná motivovanosť týchto názvov mohla súvisieť s divergentnými tendenciami, ústiacimi do rozpadu bývalého Česko-Slovenska.

Od tohto obdobia sa sociolingvistika na Slovensku začína inštitucionalizovať. Sociolingvistika je pritom — podobne ako sociológia — od začiatku povolaná odhaľovať mýty a korigovať tie predstavy o spoločnosti a/alebo jazyku, ktoré už stratili svoje opodstatnenie. Nečudo, že obidve tieto disciplíny majú svojich odporcov. Pritom na jednu i druhú vednú oblasť mala dosah spomínaná zmena režimu. I tak však slovenskú sociolingvistiku možno dnes charakterizovať ako vedu nachádzajúcu sa skôr zatiaľ ešte vo svojej rozvojovej fáze. Rozvíja sa ale vo viacerých centrách (v Bratislave, Banskej Bystrici a Prešove). Výsledky slovenskej jazykovedy ukazujú, že napriek pretrvávajúcej nedôvere k sociolingvistike v istej časti slovenskej jazykovednej komunity, či dokonca „strachu" pred ňou, sa sociolingvistický pohľad postupne presadzuje v mnohých oblastiach jazykovedného výskumu. V pomerne značnom rozsahu sa pracuje na sociolingvistických grantoch, usporadúvajú sa sociolingvisticko-komunikačné konferencie, sociolingvistika sa vyučuje na vysokých školách (hoci zatiaľ len v rámci nepovinných predmetov) atď. Na to, aby sa sociolingvistika na Slovensku etablovala ako samostatná disciplína, je potrebné okrem iného zabezpečiť, aby sa sociolingvistika dala vyštudovať na univerzitách ako samostatná disciplína, pripraviť sociolingvistickú študijnú príručku, pripraviť kodifikačné príručky a slovníky s ohľadom aj na výsledky, ktoré priniesol sociolingvistický výskum a i.

PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.
(7. 6. 1995 — Banská Bystrica)

Šafárikov *Slovanský národopis* — prameň jazykovedného poznania

Charakteristika jednotlivých slovanských jazykov v Šafárikovom *Slovanskom národopise* je zdrojom mnohých poznatkov v oblasti ich opisu a výskumu v polovici 19. stor. i v oblasti dejín vedy. Ich základné členenie v prácach *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* (1826) a *Slovanský národopis* (1842) a charakteristické znaky týchto jazykov odrážajú vývin Šafárikovho jazykovedného myslenia, ktoré bolo ovplyvnené celkovým rozvojom jazykovedných záujmov jednotlivých slavistov, ktorých práce z polovice 19. stor. sa stali východiskom súhrnného opisu uvedeného v *Slovanskom národopise*. Retrospektívny pohľad na prvky, ktorými P. J. Šafárik charakterizuje jednotlivé slovanské jazyky, je svedectvom toho, že v 1. polovici 19. stor. prevládala kontrastívna metóda synchronického opisu. Okrem striednic za praslovanské skupiny **dj*, **tj*, ktoré sú základným diferenciačným znakom jednotlivých slovanských jazykov, nenájdeme v *Slovanskom národopise* prvky, ktoré by systematicky charakterizovali vývin jazykov v celom slovanskom areáli. Práca *Slovanský národopis* okrem súhrnného pohľadu na slovanské jazyky v polovici 19. stor. obsahuje aj inventár základných znakov a zmien v hláskovej rovine, ktoré vtedajšia slavistika využívala na ich kontrastívny, synchronický statický opis. Takéto statické kontrastívne opisy synchronickej povahy sa však neskôr, koncom 19. stor., stali základom systematického konfrontačného opisu zvukovej stavby jazykov aj z diachronického pohľadu. S určitou dávkou opatrnosti možno teda konštatovať, že základy mladogramatickej metódy, ktorá sa v odlišnom prostredí i historickej situácii vyvinula až koncom 19. stor., spočívajú na takých kontrastívnych opisoch, aké uvádza P. J. Šafárik v 1. polovici 19. stor. Retrospektívna a historickoporovnávacia metóda opisu slovanských jazykov v tomto čase ešte nebola rozvinutá, no vzniklo už veľké množstvo prác, ktoré sa stali východiskom porovnávacieho štúdia slovanských jazykov nielen na kontrastívnom, ale aj na konfrontačnom základe. Poznatky, ktoré P. J. Šafárik uviedol v *Slovanskom národopise*, sa okrem základnej informačnej povahy stali neskôr aj zdrojom ďalších slavistických výskumov a prehodnocovania.

Doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
(16. 5. 1995 — Bratislava)

Perspektívy slovenskej sociolingvistiky

Už dávnejšie sa konštatoval istý deficit v sociolingvistickom výskume na Slovensku. V čase, keď v okolitých štátoch prebieha konečná fáza inštitucionalizácie (v zmysle H. Löfflera) tejto disciplíny a v iných má už svoj zenit za sebou, u nás sa diskutuje o potrebe a zmysluplnosti takto zameraného výskumu. V rámci jazykovednej komunity jestvujú viaceré skupiny, líšiace sa v posudzovaní sociolingvistiky, ktoré však svoje postoje nevyjadrujú vždy explicitne. Napriek tomu postoje každého smeru sú dobre čitateľné.

Celkom explicitne však hlas každého z nich zaznie pri „strete" rozličných prístupov, čo možno sledovať napr. pri vedeckých konferenciách o norme, spisovnom jazyku a jazykovej kultúre a v následne vydaných zborníkoch (Veľmi výrečným dokladom sú najmä zborníky *Hovorová podoba spisovnej slovenčiny I., II. 1965 — Kultúra spisovnej slovenčiny, 1967 — Spisovný jazyk a jazyková kultúra,* 1995).

K istej inštitucionalizácii a presadzovaniu sa sociolingvistiky dochádza aj na Slovensku: viaceré tímy v Prešove, Banskej Bystrici a Bratislave pracujú v sociolingvistických projektoch, usporadúvajú sa medzinárodné sociolingvisticko-komunikačné podujatia, sociolingvistika sa sčasti — aj keď zatiaľ len prostredníctvom seminárov a nepovinných prednášok — etablovala aj na vysokých školách, viacerí jednotlivci sa zapájajú v danej oblasti do medzinárodného výskumu atď..

Deficit sociolingvistického výskumu je citeľný najmä v oblasti kodifikácie a normovania jazyka.

Sociolingvistika má blízke osudy so sociológiou. Obidve disciplíny — sociológia i sociolingvistika — boli od začiatku povolané odhaľovať mýty a korigovať predstavy o spoločnosti a/alebo jazyku, ktoré už stratili svoje opodstatnenie. Na rozvoj sociolingvistiky na Slovensku budú mať dosah aj organizačné zmeny, prebiehajúce v slovenskej jazykovede ako celku.

PhDr. Slavo Ondrejovič, CSc.
(26. 5. 1995 — Nitra)

Fonetický a fonologický aspekt hodnotenia zvukových javov

1. Fonetický a fonologický aspekt hodnotenia zvukových javov vychádza z diferencovania hladín vzťahu variantného, jednotlivého a invariantného, všeobecného v jazykových jednotkách vôbec, ktoré sa dotýka základných zákonitostí jazyka ako špecifickej semiotickej sústavy na idealizáciu predmetného sveta: jeho znakového charakteru, jeho vzťahu k mysleniu, podstatných zložiek jeho existencie. Je zároveň ukážkou základných, dominantných kognitívnych pochodov v našom vedomí: ide o zabstraktňovanie a zovšeobecňovanie ako predpoklad všeobecného charakteru odrazu, teda odrazu, ktorý je viazaný na podstatu odrážaného predmetu reality, nie na jeho jednotlivé vlastnosti. Fonetický a fonologický priestor zvukových prvkov sa potvrdzuje aj celým komunikačným oblúkom, jeho jednotlivými stupňami: 1 — správa (hlavná informácia) a prvé kódovanie (kódovanie hlavnej informácie do nosnej informácie), 2 — druhé kódovanie (kódovanie nosnej informácie do signálu), 3 — deje v odstredivých nervových dráhach, 4 — artikulácia; akustická artikulácia; mechanický dej rozprávania, 5 — akustický signál; šírenie zvukovej vlny, 6 — počúvanie; mechanické deje v uchu, 7 — deje v dostredivých nervových dráhach, 8 — prvé dekódovanie (dekódovanie signálu do jazykovej formy), 9 — druhé dekódovanie a správa (dekódovanie nosnej informácie do hlavnej informácie — podrobnejšie Á. Kráľ — J. Sabol: *Fonetika a fonológia*, 1989, s. 34—38). Procesy a javy na stupňoch 3—7 sú viac predmetom fonetiky, procesy a javy 1, 2,; 8, 9 patria viac do oblasti fonológie.

2. Súčinnosť a protipohyb fonetickej a fonologickej „hladiny" zvukových prvkov možno podrobne sledovať na pozadí našej syntetickej fonologickej teórie (najpodrobnejšie J. Sabol: *Syntetická fonologická teória,* 1989), podľa ktorej vymedzujeme diferencované úrovne vzťahu jednotlivého a všeobecného pri segmentálnom podystéme (fóna; fonéma; morfofonéma)) i pri suprasegmentálnom podsystéme (intona; intonéma; morfointonéma, sylabointonéma, intonéma-graméma, intonéma-štyléma). Oblasť designátora jazykového znaku, ktorá patrí do „kompetencie" disciplín, skúmajúcich diferencované hladiny vzťahu jednotlivého a všeobecného pri fonických prvkoch, sa na pozadí signifikatívneho vzťahu napája na obsah znaku, na jeho sémantickú štruktúru, na designát. Intenzívnosť tohto vzťahu možno vyjadriť synergickou formulou: čím viac invariantných čŕt je v zvukovej jednotke, s tým väčšou silu je napojená na oblasť designátu, tým viac sa dostáva pod „tlak" sémantiky (túto skutočnosť možno potvrdiť napr. riešením slabičného a slovného rozhrania v prípadoch, keď prevažuje fonetický, rytmický aspekt: *holub asi videl* [ho-lu-ba-si-vi-ďel], či fonologický, funkčný aspekt: /ho-lub-a-si-vi-ďel/). Čím viac sa fonická jednotka oslobodzuje spod všeobsiahleho „područia" svojho podystému, čím viac „rešpektuje" aj designát (v ktorého službe pracuje), tým viac napĺňa dialektiku zvuku a významu v jazyku, tým je funkčne intenzívnejšia (prioritu fonologického, funkčného aspektu potvrdzujú aj fakty percepcie — účinnosť fonologického „sita" pri vnímaní zvukov; porov. aj fakty zvukovej interferencie). Výkyv či rozpor vo fungovaní (a jeho interpretácie) vzťahu fonických prvkov (z diferencovanej úrovne relácie variantného/invariantného) a zóny designátu vyplýva z princípu asymetrického dualizmu medzi formou a obsahom znaku ako dôsledku arbitrárnosti vzťahu medzi designátorom a denotátom.

3. Napätie a spätie fonetického a fonologického fungovania zvukových prvkov možno pozorovať v mnohých oblastiach fonického systému (tak ako je univerzálny vzťah variantného/jednotlivého a invariantného/všeobecného): v relácii fonémy a jej alofón (intonémy a jej inton), vo vymedzovaní foném a prozodém, v zvukovej štruktúre slabiky (vrátané kritérií na určenie jej hraníc), morfémy, slova a tvaru (pri prozodémach aj syntagmy a vety, prí-

padne aj vyšších textémových jednotiek), pri zvukových variáciách významových prvkov, pri neutralizácii fonologických protikladov atď. Za úplne prirodzený a vedecky presný preto pokladáme diferencovaný výklad toho istého javu na pozadí jeho hodnotenia podľa fonetického aj fonologického (prípadne morfonologického) aspektu, potvrdzujúci všeobecné zistenie, že pri rozlíšených stupňoch abstrakcie sa ten istý jav môže „manifestovať" svojráznym spôsobom. Zároveň sa takto garantuje jeho komplexný opis a anuluje alebo aspoň oslabuje nebezpečenstvo absolutizácie čiastkového zistenia.

3.1. Ako príklad na rozlišovanie vzťahu jednotlivého a všeobecného (protikladu fonetickej a fonologickej vrstvy abstrakcie) v zložkách slabiky uvedieme reláciu neslabičných foném /r l/ a slabičných fón [r l r: l:] v spisovnej slovenčine aj s odpoveďou na otázku, či uvedené slabičné fóny sú osobitné fonémy, alebo varianty (alofóny) foném. Z fonetického hľadiska (ktoré podporuje riešenie „variantnosti") sa tieto zvukové elementy veľmi nelíšia, ale z fonologického, funkčného aspektu (ktorý podporuje riešenie „fonematickosti") je medzi nimi závažný rozdiel: [r l r:l:] fungujú ako sonantické, vokalické prvky s dištinkciou proti samohláskam (*žlna — žena, srnka — sinka* atď.), pričom sa — rovnako ako ostatné vokalické fonémy — zúčastňujú na kvantitatívnej vokalickej korelácii; [r l] sa uplatňujú ako nesonantické, spoluhláskové fonémy s dištinkciou proti konsonantom (*lak — rak, hory — hody, lak — vak* a pod.), vytvárajúc fonologické protiklady práve s konsonantickými fonémami (napr. /l/ — /ľ/ podľa opozície difúznosť — nedifúznosť atď.). Pri [r l r: l:] teda vyniká ich vlastnosť vokálnosti, pri [r l] zasa príznak konsonantnosti; fonologicky sa tieto dve „mikroskupiny" foném diferencujú rozličnými vlastnosťami, teda ich prvky nevytvárajú navzájom protiklady, ale kontrasty. Pri hodnotení uvedených prvkov teda zisťujeme dôležité rozdiely podľa fonetického, či fonologického aspektu (podrobnejšie: J. Sabol: *Slovenská slabika. Náčrt problematiky*. Studia Academica Slovaca, 23, 1994, s. 214—224).

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
(13. 6. 1995 — Bratislava)

Dielo sv. Cyrila a Metoda v európskom kontexte.

Dielo sv. Cyrila a Metoda je obotkané hrubou vrstvou staršej i novšej mytológie, a sme preto povinní znova a znova ho podrobovať triezvej analýze.

Zmyslom Rastislavovho posolstva bolo získať pre Veľkú Moravu biskupa, a tým tam vybudovať i cirkevnú organizáciu paralelnú so svetskou, ako pre to utvorila model západná Svätá ríša rímska Karola Veľkého a jeho

pokračovateľov. Že sa s touto žiadosťou Rastislav najprv obrátil na rímsku kúriu, je zreteľným dôkazom toho, že jazyková otázka nebola jeho primárnym motívom.

Odmietnutie tejto žiadosti rímskym pápežom bolo tým dôležitým zvratným bodom, ktorý na stáročia predeterminoval kultúrnu i politickú históriu Strednej a Východnej Európy, pretože pre Byzanciu, kam sa po neúspechu v Ríme Rastislav obrátil, bolo od apoštolských čias samozrejmosťou, aby každý národ pre svoje náboženské potreby používal svoj vlastný jazyk.

Preto Cyril a Metod zostavili pre Slovanov — geniálnym spôsobom — písmo (glagolika) na základe slovanského dialektu okolia Solúna. Konštituovali spisovný jazyk, do ktorého bola preložená Biblia, liturgické texty, ale v ktorom tiež bolo možné tvoriť originálne dielo (Proglas). Tento jazyk sa volá jazyk staroslovienský (Altkirchenslavish/Old Church Slavonic) (kto tvrdí, že je to jazyk staroslovenský, ten o staroslovienčine cyrilometodských textov nemá ani najmenšiu predstavu).

Kresťanstvo nesené staroslovienskym jazykom sa na Veľkej Morave etablovalo popri tam už existujúcom latinskom obrade. Zrejme kvôli tejto konkurencii sa Cyril a Metod museli r. 867 odobrať do Ríma, kde sv. Cyril aj zomrel; ale ako známy dôsledok tejto cesty Rím nielen ustúpil v jazykovej otázke a uznal staroslovienskú liturgiu za pravovernú, ale taktiež na intervenciu veľkomoravských kniežat vysvätil Metoda za arcibiskupa pre Sirmium, čo je bezprecedentný akt vysvetliteľný len konfliktom s Byzanciou.

Ako arcibiskup pokrstil Metod české knieža Bořivoja a jeho manželku Ludmilu, ktorá sa stala ochrankyňou slovanskej liturgie v Českom štáte. Naopak, na Veľkej Morave sa kráľ Svätopluk proti slovanskej liturgii postavil, toleroval ju síce do Metodovej smrti r. 885, ale potom u pápeža inicioval jej zákaz, vo svojej krajine ju vyhladil a Metodových stúpencov rozohnal.

Takto sa stalo, že staroslovienska liturgia a písomníctvo pokračovali v Čechách (Sázava, Emauzy) a na Balkáne (Ochrid, Preslav — odtiaľ Rusko; Grgur Ninský a Chorvátsko; Srbsko), ale jej kontinuita celkom prestala v tej časti Moravy, ktorá sa stala súčasťou Uhorska, t.j. aj na Slovensku. Úcta k sv. Cyrilovi a Metodovi, už nie ako kontinuita jazyka a vzdelanosti, ale ako národná a cirkevná tradícia či mytológia, sa na Slovensko dostala až v XVII. storočí cez omšové knihy z olomouckého arcibiskupstva (Szölösi) alebo cez iné české zdroje (Jacobaeus).

(Prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc.
15.6.1995 — Prešov)

Slováci v Poľsku

Slováci v Poľsku obývajú dve rozlohou neveľké, kompaktné oblasti — Oravu a Spiš, ktoré oddeľuje historicky poľské Podhalie (poľské Tatry a okolie). Celkove ide o územie na rozlohe 583 km^2, na ktorom žilo podľa výsledkov prvého povojnového sčítania obyvateľstva v Poľsku z r. 1921 22 684 obyvateľov.

Dejiny Slovákov v Poľsku sa začali písať pomerne neskoro. Ich začiatok spadá do obdobia vzniku Československej republiky r. 1918 a bezprostredne súvisí s úpravou hraníc r. 1920 na tzv. sporných územiach, zahrňujúcich okrem Těšínska aj Oravu a Spiš. Spor o uvedené územie medzi Poľskom a Československom trval takmer dva roky. Vo všetkých troch prípadoch Poľsko presadzovalo svoje územné nároky vojensky: Těšínsko obsadilo začiatkom novembra 1918 a severné časti Oravy a Spiša koncom roka 1918. Preto do vojenského konfliktu medzi Československom a Poľskom zasiahli dohodové veľmoci.

Počiatočné rozhodnutie mierovej konferencie stanovilo, že sa na sporných územiach vykonáva plebiscit. Neskôr sa od realizácie plebiscitu ustúpilo, keď poľsko-sovietsky spor o východnú hranicu Poľska prerástol r.1920 do poľsko-sovietskej vojny. Preto predstavitelia Dohody trvali na tom, aby sa územný spor medzi Poľskom a Československom vyriešil na základe rozhodnutia veľmocí. Pre 13 hornooravských a 14 severospišských (zamagurských) obcí, ktoré na základe rozhodnutia konferencie veľvyslancov zo dňa 28. júla 1920 pripadli Poľsku, sa stalo osudným, že sa o nich rozhodovalo spolu s územím Těšínska. Ako je známe, Těšínsko malo pre Československo strategický význam: prechádzala tadiaľ košicko-bohumínska železničná trať, ktorá spájala Slovensko s českými krajinami, a nachádzala sa tam karvínska kamenouhoľná panva.

Oblasť severnej Oravy a severného Spiša nemala ani hospodársky, ani strategický význam, tak pre Poľsko, ako ani pre Československo. Predsa však bola čímsi výnimočná — oplývala prírodnými krásami, bohatstvom lúk, pasienkov, priezračných riek a potokov, pozoruhodným folklórom, zaujímavou ľudovou architektúrou, nevšedným hudobným prejavom, a čo je nadmieru dôležité, bola vstupnou bránou do Západných, Vysokých a Belianskych Tatier.

Boli to prírodné krásy tohto kraja, ktoré oddávna fascinovali poľských spisovateľov a vedcov. Preto iste nie je náhodné, že z iniciatívy známeho poľského spisovateľa a básnika Kazimierza Przerwu-Tetmajera vznikol r. 1919 v Krakove Narodowy Komitet Spisza, Orawy i Czadeckiego, ktorého členmi sa stali viacerí profesori Jagelovskej univerzity. Stefan Żeromski, veľký poľský spisovateľ, bol zasa členom osobitnej komisie, ktorú v jeseni 1918 zriadilo Polskie Towarzystwo Tatrzanskie v Krakove. Členmi tejto komisie boli viacerí významní poľskí vedci a bádatelia: W. Semkowicz, K. Nitsch, R. Zawilinski, S. Eliasz-Radzikowski a ďalší.

Náplňou činnosti spomínanej komisie bola príprava vedeckých materiálov pre medzinárodné fórum, v ktorých sa zdôvodňovala opodstatnenosť poľských nárokov na severné regióny Oravy a Spiša. (Poľské územné nároky boli oveľa väčšie, než s akými súhlasila konferencia veľvyslancov, lebo zahrňovali na Orave celý Trstenský a Námestovský okres a na Spiši okrem celého Zamaguria a Belianskych Tatier aj tie spišské mestá, ktoré v rokoch 1412—1772 boli dané do zálohu Poľsku).

Slovenské aktivity boli skromnejšie a chýbala im širšia medzinárodná podpora. Napokon k priaznivému riešeniu situácie neprispela ani idea jednotného československého národa, na ktorej sa zakladala štátnosť novovzniknutej Československej republiky.

Aká je genéza tohto oravsko-spišského problému? O ktoré fakty sa opierali poľskí predstavitelia, keď zdôrazňovali poľský charakter Oravy a Spiša? Boli to predovšetkým jazykové fakty, ktoré obratne a proti historickej pravde stotožnili s otázkou národnej príslušnosti oravského a spišského obyvateľstva.

Totiž v severných regiónoch Spiša, Oravy a Kysúc, ako aj v enklávach na Liptove a Gemeri sa vyskytujú goralské nárečia, ktoré majú poľský základ, čo slovenská jazykoveda nikdy nepopierala. Avšak goralské obyvateľstvo hovoriace týmto pôvodne poľským dialektom (na slovenskom aj poľskom území) má slovenské národné povedomie, ktoré sa vyvíjalo v úzkej symbióze s národným povedomím slovenského obyvateľstva.

Avšak ani téza o poľskom jazykovom charaktere Oravy a Spiša, ktorá je dodnes živá v poľskej jazykovede, nie je úplne jednoznačná. Je pravda, že goralské nárečia majú poľský základ, čo nemusíme nejako zvlášť dokazovať. Ale je tiež pravda, že výraznú súčasť systému goralských nárečí tvoria zmeny, motivované alebo stimulované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. V dôsledku týchto zmien sa goralské nárečia na jednej strane vývinovo priblížili k slovenským nárečiam a na druhej strane sa vývinovo vzdialili od poľských nárečí, s ktorými geneticky súvisia. Vývinové tendencie smerujúce k integrácii goralských nárečí so slovenskými nárečiami sú veľmi výrazné a nemožno ich nebrať do úvahy.

Problematika Slovákov v Poľsku si zasluhuje zvýšenú pozornosť. Tieto regióny na slovensko-poľskom pomedzí, v ktorých sa prelínala slovenská i poľská história, kultúra, v ktorých sa stretali politické vplyvy i záujmy dvoch susediacich krajín, nesú pečať slovensko-poľských jazykových, kultúrnych, historických, spoločenských i politických kontaktov. Je v našom záujme, aby výskum týchto kontaktov v širokom slova zmysle bol v centre vedeckých záujmov aj slovenských bádateľov.

Doc. PhDr. Júlia Dudášová—Krišśáková, CSc.
(26. 6. 1995 — Prešov)

Remeselnícka terminológia slovenskej enklávy v Nadlaku (Rumunsko)

Lokalita Nadlak bola obývaná už v dávnej minulosti, ale jej novodobá história sa začala vytvárať najmä po tom, keď slovenskí prisťahovalci podstatne zmenili tvár a život tejto osady. Stalo sa tak koncom roku 1802, ale najmä na jar roku 1803. Noví usadlíci pochádzali z prvotnej a druhotnej kolonizácie a takmer napospol to boli prisťahovalci stredoslovenskej proveniencie. Už od roku 1805 doteraz tvoria väčšinu tamojšieho viacnárodnostného obyvateľstva. Ich životné potreby vyžadovali, aby sa ľudia venovali v značnej miere remeselníckej výrobe. Priami prisťahovalci si zo sebou priniesli okolo 20 základných remesiel, ktoré sa postupne rozrastali a náš výskum ich zaznamenal ešte 31. Pri výskume sme ich kvôli systematickému pracovnému postupu zatriedili do piatich skupín, a tak postupne vyčerpávajúcim spôsobom spracúvame ich názvoslovie.

Charakteristické znaky tohto názvoslovia sú: 1. Slovná zásoba aj v remeselnej terminológii sa konzervovala, zachovala tak, ako ju poznali ešte prví slovenskí osadníci predštúrovského obdobia. 2. Podobne ako v terminológii remesiel na vlastnom území Slovenska je veľa slov cudzieho pôvodu, ale podľa povahy a používania ich možno rozdeliť na niekoľko skupín: a) názvy, ktoré si priniesli priami prisťahovalci; b) názvy reálií, s ktorými sa stetli v novom prostredí alebo ktoré sa vyvinuli v čase ich tamojšieho pobytu; c) vyskytujú sa mnohé dublety. 3. Tamojší jazyk snažil sa vytvoriť pre jednotlivé reálie vlastné názvy niekoľkými spôsobmi: a) kalkovaním; b) zloženinami, ktorých jedna lexéma bola domáceho pôvodu; c) hláskoslovným prispôsobením cudzích výrazov; e) pomenovaním reálie s využitím podobnosti. 4. Zväčša čisto cudzie názvy majú iba také reálie, s ktorými aj sám majster prichádza len zriedkavo do styku. 5. V tamojšej terminológii sa nachádza aj veľa spisovných výrazov. 6. V spomínanej terminológii sú zachované odvodzovacie prípony a tvary zo staršieho jazykového obdobia. 7. Jazyková kontinuita sa v Nadlaku od najstaršieho obdobia doteraz zachováva. Aj mladšia generácia osvojuje si staré termíny, hoci pozná, ak sa vyučí niektorému remeslu inde, aj ich dubletné tvary — názvy v rumunčine.

Doc. Pavol Rohárik, CSc.
(1. 11. 1995 — Banská Bystrica)

Sociolingvistické kontexty školských prezývok

Školská skupina je sociálnokomunikačná jednotka, ktorá je charakteristická monolitnosťou vekovej skladby a profesiovou vyhranenosťou príslušníkov. Vzniká na základe administratívneho zásahu, žije formalizovaným pracovným životom a jej príslušníci sa venujú organizovanému školskému vyučovaniu. Vplyv rigoróznejších pedagogických situácií sa eliminuje v neoficiálnej komunikácii (hlavne na úrovni študent—študent) okrem iného aj vznikaním a fungovaním školských (žiackych a študentských) sekundárnych pomenovaní — prezývok.

Školskú prezývku možno chápať ako lexému s výraznou motivačno-nominačnou, identifikačno-charakterizačnou a psychosociálno-komunikačnou úlohou. Podľa motivácie na začiatku pomenovacieho procesu sa ukazuje funkčným rozdelenie školských prezývok do piatich skupín: 1. podľa priameho vzťahu k priezvisku, príp. rodnému menu (viacero slovotvorných postupov; temer polovica z celého súboru prezývok); 2. podľa fyzických daností/osobitostí nositeľa (takmer štvrtina celého korpusu); 3. podľa psychických zvláštností; 4. podľa známej (filmovej, rozprávkovej a i.) známej osobnosti/bytosti; 5. podľa výraznej motivujúcej udalosti, záľub, sklonov a pod.

Žiacke a študentské prezývky v kondenzovanej podobe naznačujú etnokultúrne, sociálne, psychologické a komunikačné osobitosti, ktoré sú charakteristické pre jednu z veľmi dynamických vekovo-generačných skupín v rámci národného celku. Pri porovnávaní so situáciou v príbuzných podmienkach (o poľštine napr.: Czarnecka — Zgółkowa, *Słownik gwary uczniowskiej*, 1991) sa exponuje nadnárodný charakter prezývok.

PaedDr. Vladimír Patráš, CSc.
(27. 11. 1995 — Banská Bystrica)

Prízvuk a kvantita v slovenčine

1. Zo suprasegmentálnych javov sa na prozodickej štruktúre slova v spisovnej slovenčine najviac zúčastňuje kvantita (so svojou fonologicko-dištinktívnou a expresívnou funkciou) a prízvuk (so svojou fonologicko-delimitačnou funkciou). Vzhľadom na fonologicko-dištinktívnu funkciu kvantity v slovenčine (regulovanou neutralizáciou opozície kvantitatívnosti — nekvantitatívnosti) možno vzťah medzi segmentmi a suprasegmentmi definovať ako ekvipolentný s prienikovou množinou kvantity. Kvantita je viac vlastnosťou slabiky než slova, prízvuk je viac vlastnosťou slova než slabiky. Slovenčina potvrdzuje inkompatibilitu voľnej kvantity a voľného prízvuku vo fonologických systémoch. Na základe syntetickej fonologickej teórie (najpodrobnejšie J. Sabol: *Syntetická fonologická teória*, 1989) možno vymedziť analogicky podľa osobitných vrstiev vzťahy jednotlivého a všeobecného v segmentálnom systéme (fóna, fonéma, morfofonéma) aj jednotky vyplýva-

júce z kvantity ako suprasegmentálneho javu (chróna, chronéma, morfochronéma) pre jazyky, v ktorých je kvantita fonologicky viazaná, a rovnako jednotky vyplývajúce z prízvuku (fonickej prominencie slabiky) ako suprasegmentálneho javu (akcent, akcentéma, morfoakcentéma/sylaboakcentéma) pre jazyky, v ktorých má prízvuk fonologicko-dištinktívnu funkciu.

2. Je známym faktom, že na zvukovej charakteristike prízvuku, jedného z „najzáhadnejších" suprasegmentálnych javov, sa zúčastňujú všetky tri základné zložky zvuku — časová, silová a tónová charakteristika. Tieto zvukové zložky konštituujúce prízvuk sa v jednotlivých jazykoch zúčastňujú na zvukovom stvárnení prízvučnej, fonicky prominentnej, zvýraznenej slabiky v rámci slova, resp. taktu diferencovaným spôsobom. Tak môžeme charakterizovať typologické podložie prízvuku v jednotlivých jazykových štruktúrach podľa toho, ktorá z uvedených zložiek je vo fonickej štruktúre prízvučnej slabiky rozhodujúca (prízvuk temporálny, dynamický, melodický, resp. kombinácie týchto označení). Pravda, ani v rámci konkrétnych jazykov nie je rozloženie jednotlivých zložiek zvuku v prízvučnej slabike vždy rovnaké. Do určitej miery kolíše — na príslušnom typologickom pozadí prízvuku v danej jazykovej štruktúre — najmä vzhľadom na diferencovaný charakter textu, na súčinnosť s inými suprasegmentálnymi javmi, s ohľadom na špecifické stvárňovanie zvukovej reči realizátorom (najmä pri umeleckom texte, ktorý ponúka vzhľadom na svoju podstatu individuálne interpretačné možnosti), na súčinnosť prízvukovaného slova či taktu s fonickým, najmä rytmickým kontextom, so sémantickou náplňou výpovede, s rozložením známej a novej informácie v texte atď. Experimentálne výskumy zároveň ukázali, že pri vnímaní prízvuku v inom jazyku je tu značný stupeň jazykovej interferencie.

3. Pri experimentálnom výskume prízvuku v spisovnej slovenčine sme postupovali takto:

Meraním sme ohodnotili každú slabiku (jej sonantické jadro) trojrozmerným vektorom jej príznakov, teda časom trvania, intenzitou a základným tónom. Kontinuálna reč je následnosťou slabík. Keď slabiky nahradíme ich vektormi, kontinuálnu reč môžeme po abstrakcii pokladať za následnosť vektorov. Zmenu prízvučnosti na hranici medzi slabikami môžeme vyjadriť pomocou vzťahu vektorov susedných slabík. Vzťah medzi dvoma vektormi možno vyjadriť ich vzdialenosťou. Vzdialenosť d(A,B) dvoch p-rozmerných vektorov A a B, $A = (a_1, a_2, ..., a_p)$, $B = (b_1, b_2, ..., b_p)$ bude:

$$d(A,B) = \sum_{i=1}^{p} (a_i - b_i)$$

Relatívnu vzdialenosť susedných slabík, definovaných parametrami čas trvania, intenzita a základný tón, meranú podľa tohto vzťahu, sme označili výrazom **parametrový kontrast**.

Pred výpočtom parametrového kontrastu sa nerovnaký vplyv jednotiek merania musí eliminovať normovaním tak, aby sa uvážil pomer medzi tým, čo bolo odmerané, a tým, čo z nameraného má význam pre vnem ľudského sluchového orgánu. Normovanie sme realizovali tak, že tri namerané parametre slabík sme delili jednotkami vnemu. Jednotky vnemu sme vyšetrili LPC analýzou. Touto analýzou sme zistili, že:

— zmena času trvania sonantického jadra o minimálne 40 ms spôsobuje odlišnosť modifikovanej slabiky od ostatných slabík. Vníma sa len predĺženie kvantity, prízvuk sa nemení;

— jednotkou vnemu z hľadiska intenzity môže byť 1 dB;

— jednotkou vnemu z hľadiska základného tónu môže byť ±1 Hz.

Na základe týchto zistení bol parametrový kontrast definovaný podľa vzťahu

$$\text{kontrast} = (|F_0| \cdot \text{polarita I}) + I$$

Aplikovaním tohto vzťahu a porovnávaním vypočítanej prízvučnosti s pravdepodobnosťou prízvučnosti slabík, ktorú určili poslucháči vnemom — posluchovým testom, bola preukázaná úspešnosť „strojovej" detekcie prízvuku v Kraskovej básni *Pieseň* (ktorú recitoval G. Valach) na 51 prípadov z 57 prízvučných slabík.

Dvoma odlišnými metódami sa vyšetroval podiel zmeny času trvania, intenzity a F_0 na tvorbe prízvuku. Zistilo sa, že v analyzovanom básnickom texte najväčší podiel na tvorbe prízvuku má F_0, o málo menší, prakticky rovnaký podiel má intenzita a zanedbateľný podiel má čas trvania (pomer korelačných koeficientov 0.44, 0.41 a 0). Tento výsledok sa môže zdať prekvapujúci. Treba však poznamenať, že išlo o svojsky melodicky príznakovú zvukovú kreáciu jednej básne naším popredným interpretom.

Prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc.
Doc. Ing. Július Zimmermann, CSc.
(18. 12. 1995 — Prešov)

Z textovej syntaxe

1. Textová syntax (resp. perspektívna textová rovina), jej miesto v jazykovom systéme, v systéme jazykových rovín, prípadne ako osobitnej vedy (teória textu). Vzťah textovej syntaxe k vetnej syntaxi a k štylistike.

2. Pojem text, textové kategórie. Koherencia a kohézia textu, vytvárajúce viazanosť textu, jeho nadväznosť, čiže konexiu. Pojem konektor — úzke

a široké chápanie. Základné jednotky textu: elementárna textová jednotka (vzťah k vete, k výpovedi), pri horizontálnom členení odsek a kapitola. Jednotky tvoriace segmentáciu textu nazývame textémy.

3. Pri konexii textu sa realizuje vnútrotextová nadväznosť (ľavostranná — anaforická a pravostranná — kataforická) a mimotextová nadväznosť (exoforická). Pri exoforickej nadväznosti (zatiaľ sa jej venovala malá pozornosť) ide o a) nadväznosť realizovanú bezprostredným vzťahom k objektívnej realite; b) nadväznosť k mimojazykovej skutočnosti závislej od viacerých faktorov (skúsenostný komplex, vedomosti a pod.) vzťahujúcich sa na expedienta a recipienta textu (akceptabilita textu vzťahujúca sa na percipienta). Jazykové prostriedky prvej skupiny sú niektoré druhy zámen, adverbií a korelátov času a priestoru (*ja, tento, teraz, tam, minulý týždeň, v tej ulici*), prostriedky druhej skupiny sú odkazovania na osoby, externý čas, priestor (*Ľ. Štúr, predseda parlamentu, v čase vzniku Matice slovenskej, južné Slovensko*).

4. Výstavba esejí R. Krajčoviča (*Pri prameňoch slovenčiny*, 1978) z hľadiska výstavby tohto textu so zameraním sa na kapitolu. Chápanie esejistického štýlu (druhotný štýl, odvodený). Stavba textu z hľadiska segmentácie na kapitoly. Riešenie nadväznosti na týchto úrovniach: názov kapitoly — téma kapitoly, začiatok kapitoly (na základe nadväznosti prvej jednotky k názvu kapitoly, k predchádzajúcej kapitole), koniec kapitoly. Nadväznosť sa sleduje vo vzťahu k základným vlastnostiam, ktoré vyčleňujú esejistický štýl: pojmovosť a estetickosť, resp. aj vzťah k percipientovi textu. Členenie textu R. Krajčoviča na kapitoly je objektívne, osobitosť je v prológu a epilógu (realizované básňou). Maximálna subjektivita, príznakovosť je pri segmentácii na odseky.

(Doc. PhDr. Eugénia Bajzíková, CSc.
(11.12.1995 — Nitra)

V. kolokvium mladých jazykovedcov
Modra—Piesok 29. november—1. december 1995

Kolokvium mladých jazykovedcov, úspešné podujatie SJS pri SAV koncipované a slúžiace na predstavenie pracovných výsledkov, konfrontáciu názorov a pracovných postupov, na nadviazanie osobných kontaktov mladých lingvistov a výskumných pracovníkov z pracovísk blízkeho zamerania, sa v r. 1995 „dožilo" polookrúhleho jubilea. Stabilný nie malý počet (nie vždy tých istých a postupne prirodzene „vymieňaných") účastníkov svedčí o záujme o kolokvium - a vari aj o reálnosti hodnotenia prínosu, ktorý mu výbor SJS v oblasti odbornej prípravy mladých vedeckých pracovníkov pripisuje. *V. kolokvium mladých jazykovedcov* (SJS pri SAV ho organizovala tradične v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra) sa konalo v dňoch 29. novembra—1. decembra 1995 v chate UK v Modre-Piesku. Na kolokviu odznelo 24 príspevkov, ktoré predniesli mladí jazykovedci a literáti z JÚĽŠ SAV, Kabinetu orientalistiky SAV, Slavistického kabinetu SAV, FF UK v Bratislave, VŠPg v Nitre, UPJŠ v Prešove, PdF a FHPV UMB v Banskej Bystrici, FF Karlovej univerzity v Prahe, zahraničných katedier slavistiky (Łódź, Ľubľana, Sofia); interdisciplinárnosť podujatia tak ako aj po iné roky posilňovala prítomnosť mladých kolegov z nelingvistických pracovísk — Kabinetu výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Ústavu svetovej literatúry SAV, katedry umelej inteligencie a kybernetiky Fakulty elektroniky a informatiky TU v Košiciach (viacerí prihlásení, žiaľ, z rozličných dôvodov nemohli prísť - chýbala napr. temer celá „prešovská skupina", ktorej zlyhala organizácia dopravy). Aj pri špecifickej koncepcii kolokvia bez ústrednej témy tak, aby mohli mladí vedci predstaviť všetky témy, na ktorých pracujú, sa podobne ako po iné roky podarilo utvoriť niekoľko tematických blokov. Podujatie prebiehalo v príjemnej tvorivej a diskusnej atmosfére - okrem prednášateľov sa do diskusie zapájali i viacerí prítomní mladší aj skúsenejší jazykovedci.

Vďaka spolupráci s Pedagogickou fakultou UMB v Banskej Bystrici a ústretovému prístupu JÚĽŠ SAV (kde vznikali tlačové podklady) podarilo sa k podujatiu pripraviť zborník *VARIA IV* s príspevkami z minuloročného kolokvia (zoznam príspevkov bol publikovaný v Zápisníku slovenského jazykovedca 1994) — prípadní záujemcovia si zborník môžu zadovážiť u tajomníčky SJS pri SAV.

Zborník *VARIA V* plánuje SJS pri SAV vydať v priebehu roka 1996.

M. Nábělková

Prednesené príspevky:

JÚĽŠ SAV

Katarína BALLEKOVÁ: Jazyková situácia v slovenskej obci (Kiskörös) v Maďarsku

Iveta ŠLABJAROVÁ: Krstné mená v Diviackej Novej Vsi

Miriam SITÁROVÁ: Výskyt neslovanských výrazov v textoch administratívno-právneho štýlu 18. storočia

Jana WACHTARCZYKOVÁ: K mentálnej reprezentácii niektorých abstraktných výrazov

Slavistický kabinet SAV

Peter ŽEŇUCH: Paraliturgická pieseň v karpatskej oblasti v kontexte histórie, vzdelanosti a kultúry

Kabinet orientalistiky SAV

Ivan RUMÁNEK: Problematika preberania ázijských slov

FF UK Bratislava

Jozef PALLAY: Augmentatíva v slovenčine a nemčine

Gabriela MÚCSKOVÁ: Spisovný jazyk a nárečie v ústnej komunikácii obyvateľov Gelnice

Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV Bratislava

Oľga ZÁPOTOČNÁ: Metodika čítania z hľadiska fonologickej a významovej štruktúry jazyka

Univerzita Zürich

Tatiana MIŠKUVOVÁ-BERCHBÜHLEROVÁ: Rozprávkové motívy v poviedkach z psychologického projektívneho testu

Ústav svetovej literatúry SAV

Gabriela ZAŤKOVÁ: Textová koherencia v próze P. Vilikovského

VŠPg Nitra

Tomáš BÁNIK: Z lexiky breznianskeho nárečia

FHPV UMB Banská Bystrica

Jaromír KRŠKO: Chotárne názvy obce Revúca

PdF UMB Banská Bystrica

Pavol ODALOŠ: Úvahy nad projektom slovníka slovenského slangu

Mariana STEJSKALOVÁ: Problematika verbálnej kreativity detí v odbornej literatúre

Ivan OČENÁŠ: Jazykovo-štylistický rozbor poviedky Juraja Kuniaka *Mám svoj vek*

Ľubomír KOVÁČIK: Metafora v poézii Andreja Sládkoviča

FF UPJŠ Prešov

Juraj RUSNÁK: O syndróme zámernej agresivity komunikačného prostredia

FF UK Praha

Giorgio CADORINI: Některé otázky romanistiky, k jejichž řešení mohou přispět slavisté

PF Maribor

Drago UNUK: O predponah v narečju

Sofijská univerzita

Ľuba STOJANOVA: Prechyľovanie v súčasnej spisovnej slovenčine a bulharčine

FF Łódź

Wirginia MIROSŁAWSKA: K problematike poľského a slovenského slovesa

Fakulta elektroniky a informatiky TU Košice

Karol FURDÍK: Identifikácia lexikálnych jednotiek v texte pomocou počítača

Jozef IVANECKÝ: Problémovo orientovaná analýza prirodzeného jazyka

Oznamy

Informácia o podujatiach SJS pri SAV v roku 1996

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV na rok 1996 okrem pravidelných prednášok v Bratislave a v pobočkách

* jún 1996 — Valné zhromaždenie SJS pri SAV s odborným programom

* 28. november — 30. december 1996 — VI. kolokvium mladých jazykovedcov (Modra—Piesok, v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV)

Zoznam členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

1. Anettová, Alena, PhDr., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 81364 Bratislava, e-mail: alenaa@juls.savba.sk
2. Bačíková, Daniela, PhDr., Vyšehradská 23, 85106 Bratislava
3. Bajzíková, Eugénia, doc. PhDr., CSc., Filozofická fakulta UK, Gondova 2, 81801 Bratislava, e-mail: bajzikova@fphil.uniba.sk
4. Baláž, Gerhard, doc. PhDr., CSc., Svidnícka 13, 82103 Bratislava
5. Baláž, Peter, doc. PhDr., CSc., Filozofická fakulta UK, Štúrova 9, 81801 Bratislava
6. Balážová, Ľubica, Mgr., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 81364 Bratislava, e-mail: lubicab@juls.savba.sk
7. Bánik, Tomáš, Mgr., Vysoká škola pedagogická, Tr. A. Hlinku 1, 94974 Nitra
8. Bartáková, Jarmila, doc. PhDr., CSc., Bieblova 15, 61300 Brno
9. Bartko, Ladislav, doc. PhDr., CSc., Filozofická fakulta UPJŠ, Ul. 17. novembra 1, 08078 Prešov
10. Bartková, Magdaléna, PhDr., CSc., Filozofická fakulta UPJŠ, Ul. 17. novembra 1, 08078 Prešov
11. Benediková, Ľudmila, prof. PhDr., CSc., Vysoká škola pedagogická Nitra, Tr. A. Hlinku 1, 94974 Nitra
12. Benko, Vladimír, Ing., Pedagogická fakulta UK, Moskovská 3, 81334 Bratislava, e-mail: jazybenk@savba.savba.sk
13. Benkovičová, Jana, CSc., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 81364 Bratislava, e-mail: jankab@juls.savba.sk
14. Blanár, Vincent, prof. PhDr., DrSc., Grösslingová 67, 81109 Bratislava
15. Blazsek, Rudolf, doc. PhDr., CSc., Filozofická fakulta UK, Gondova 2, 81801 Bratislava, e-mail: krlj@fphil.uniba.sk
16. Böhmerová, Adela, PhDr., CSc., M.A., Filozofická fakulta UK, Gondova 2, 81801 Bratislava
17. Bosák, Ján, doc. PhDr., CSc., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 81364 Bratislava, e-mail: janob@juls.savba.sk
18. Breveníková, Daniela, doc. PhDr., CSc., Studenohorská 41, 86103 Bratislava
19. Budovičová, Viera, doc. PhDr., CSc., U rajské zahrady 1 a, 13000 Praha 3
20. Buffa, Ferdinand, doc. PhDr., CSc., Jelačičova 26, 82108 Bratislava
21. Bujalka, Anton, PhDr., Nedvědova 25, 91700 Trnava
22. Bunganič, Peter, doc. PhDr., CSc., Prostějovská 42, 08001 Prešov
23. Buzássyová, Klára, PhDr., CSc., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 81364 Bratislava, e-mail: klarab@juls.savba.sk